

บทคัดย่อ

จีนเริ่มมีความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกอย่างเป็นทางการภายหลังสงครามฝิ่น นับแต่นั้นเป็นต้นมา ชาวต่างประเทศเข้ามาพำนักอาศัยตามเมืองท่า ตัวเมืองและชุมชนสำคัญต่างๆ แม้ชาวต่างประเทศมีจำนวนเพิ่มขึ้น แต่วิถีชีวิตแบบจีนเปลี่ยนแปลงน้อยมาก トラบจนเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สถาปนาประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน จึงได้เกิดการปฏิรูปประเทศอย่างจริงจัง เพราะเหตุใดจีนจึงเปลี่ยนแปลงอย่างเชื่องช้า การตอบคำถามนี้ควรเริ่มด้วยคำถามว่า ชาวจีนมองชาวตะวันตกอย่างไร การศึกษาความคิดของชาวจีนที่มีต่อชาวตะวันตก จะช่วยให้เข้าใจชัดเจนขึ้นว่า เหตุใดจีนจึงมีปฏิกิริยาตอบโต้การเข้ามาของตะวันตกเช่นนี้

Abstract

China began official relations with western countries after the Opium War after which, the number of westerners in seaports, towns and important communities grew. However, the increasing number of westerners hardly affected the Chinese way of life. It was after the change in political system and the establishment of the People Republic of China that a drastic revolution took place. The question remains why the process of change in China was so slow. In order to answer this question and thus understand the reaction to the influence of the western world, this paper examines the Chinese view of westerners.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชาวจีนและความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก ระหว่าง ค.ศ. 1840-1895

Relations with Western Countries from 1840-1895 : The Perspective of the Chinese

อุทัยวรรณ กุลสันติดำรงศ*

บทความนี้ประกอบด้วยสามส่วน ส่วนแรกจะพิจารณาความคิดเรื่องตะวันตกของชาวจีนในช่วงต้นราชวงศ์ชิงถึงก่อนเกิดสงครามฝิ่น ส่วนต่อมาคือ ช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ.1840-1860 หรือ ระหว่างสงครามกับอังกฤษครั้งแรกและครั้งที่สอง เมื่อจีนพ่ายแพ้ในสงครามฝิ่น ชาวจีนมีปฏิกิริยาอย่างไร ในส่วนสุดท้ายคือ ช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ. 1860-1895 นับแต่ทหารอังกฤษและฝรั่งเศสบุกเข้ายึดครองกรุงปักกิ่งจนกระทั่งถึงสงครามระหว่างจีนกับญี่ปุ่นในช่วงนี้ เมื่อประเทศตะวันตกเข้ามีส่วนร่วมในเรื่องต่างๆ ของจีนมากขึ้นเรื่อยๆ ชาวจีนมีความเปลี่ยนแปลงอย่างไร

1. ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในสมัยต้นราชวงศ์ชิง

ชาวแมนจู คือ ชนชาติเร่ร่อนมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ อาศัยอยู่ตอนเหนือของจีน ในช่วงปลายราชวงศ์หมิง ชาวแมนจูมักเข้าโจมตีหรือปล้นสะดมหัวเมืองตามชายแดนเสมอ บางครั้งก็บุกเข้าปล้นสะดมถึงซานเมืองกรุงปักกิ่ง ขณะนั้นราชวงศ์หมิงอ่อนแอ เกิดความวุ่นวายภายใน จึงขาดผู้นำทหารที่เข้มแข็ง ชาวแมนจูใช้เวลาไม่นานนักก็สามารถก่อตั้งราชวงศ์และพิชิตจีนได้สำเร็จ โดยสถาปนาอำนาจขึ้นเหนือจีน และตั้งราชวงศ์ชิงเมื่อค.ศ. 1644

แต่เดิมก่อนที่ชาวแมนจูจะเข้ายึดครองจีน จักรพรรดิแมนจูก็จัดตั้งหน่วยงานรับผิดชอบความสัมพันธ์ระหว่างแมนจูกับชนเผ่ามองโกล และชนเผ่าอื่นๆ หน่วยงานนี้คือ ศาลอาณานิคม (Lifanyuan) และ

---

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
บทความนี้รวบรวมจากการเรียนในชั้นเรียนปริญญาโท

ราชวงศ์ชิง ได้มอบหมายให้หน่วยงานนี้รับผิดชอบความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับชนเผ่าตอนเหนือ เช่น ชนเผ่ามองโกล ทิเบต รัสเซีย เกาหลี และให้แผนกต้อนรับในกรมพิธีการ (LibuZhukesi) รับผิดชอบกิจการของประเทศในระบบบรรณาการ เช่น หมูเกาะวีกิว ไทย เวียดนาม และฮอลแลนด์¹

ในด้านการค้า การค้าในเขตเมืองท่าของจีนเจริญขึ้นตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษ 18 มีการค้ากับญี่ปุ่น อินเดีย อาหรับ โปรตุเกส ฮอลแลนด์และชาติอื่นๆ ในสมัยจักรพรรดิเฉียนหลง (Qianlong Emperor 1736-1796) มีประกาศปิดเมืองท่าอื่นๆ จำกัดให้ทำการค้าแต่ที่เมืองกวางตุ้งแห่งเดียว เมื่อ ค.ศ. 1760 และการค้าระหว่างจีนกับต่างชาติต้องดำเนินไปภายใต้ระบบกวางตุ้ง ระบบกวางตุ้งนี้ดำเนินไปจนกระทั่งจีนพ่ายแพ้ต่ออังกฤษใน ค.ศ. 1842 จึงยกเลิกไป² ในการค้ากับต่างประเทศจีนเป็นผู้ได้เปรียบดุลการค้า สินค้าจีนเป็นที่ต้องการมาก ชาติตะวันตก เช่น อังกฤษ ฮอลแลนด์ ต้องการมีสัมพันธทางการทูตและค้าขายโดยตรงกับจีน ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษ 18 อังกฤษผูกขาดฝิ่นจากอินเดีย และนำฝิ่นเข้าไปขายในจีน ปริมาณการค้าฝิ่นได้เพิ่มขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งใน ค.ศ. 1800 ประมาณว่าประเทศจีนนำเข้าฝิ่นเป็นจำนวนปีละ 4,000 ทิป และดุลการค้าได้เปรียบเริ่มเปลี่ยนมาอยู่กับพ่อค้าต่างดาว การค้าที่คึกคักและเพิ่มปริมาณขึ้นทุกปีทำให้อังกฤษต้องการมีสัมพันธทางการทูตกับจีน และส่งคณะทูตไปจีนหลายครั้ง

สิ่งหนึ่งซึ่งสัมพันธ์กับแนวความคิดด้านต่างประเทศของจีนในคริสต์ศตวรรษ 19 คือ ลักษณะเฉพาะของชาวแมนจู เดิมชาวแมนจูดำรงชีวิตแตกต่างจากชาวจีน คือ เป็นชนเผ่ากึ่งเร่ร่อนดำรงชีพด้วยการล่าสัตว์ จับปลา และเลี้ยงสัตว์ ซึ่งต่างจากชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง ถือการเกษตรเป็นกิจกรรมเศรษฐกิจที่สำคัญ ดังนั้นในด้านยุทธศาสตร์ ชนเผ่าแมนจูจึงให้ความสำคัญกับชนเผ่าที่มีพื้นฐานใกล้เคียงกัน เช่น มองโกล ซินเกียง ทิเบต เกาหลี เมื่อชาวแมนจูเข้ายึดครองจีนแล้ว ก็ให้ความสนใจต่อพรมแดนตอนเหนือ เช่นเดิม ในขณะที่ชาวจีนถือว่าผู้บุกรุกทางทะเลคือ ศัตรูตัวฉกาจที่อันตรายและทำลายอำนาจอาณาจักรสวรรค์ ด้วยความคิดที่แตกต่างเช่นนี้ ราชวงศ์ชิงจึงทุ่มเทกำลังขยายดินแดนไปยังเขตเอเชียตอนในมากกว่าจะสนใจพัฒนาความสามารถทางทะเล ประการต่อมา เนื่องจากชาวแมนจูเป็นชนเผ่ากึ่งเร่ร่อน จึงไม่ให้ความสำคัญกับการค้าทางทะเล ถึงแม้ชาวแมนจูมีชัยเหนือจีน แต่โดยที่จีนมีอารยธรรมสูงกว่า เมื่ออยู่ร่วมกันชาวแมนจูจึงทิ้งขนบธรรมเนียม ภาษา และความชำนาญในการรบพุ่งอันเป็นสัญลักษณ์ของตน และรับอารยธรรมจีนแทน ช่วงต้นราชวงศ์ ชาวแมนจูขยายดินแดนไปในเอเชียตอนในครอบครองทั้งมองโกล ทิเบต และซินเกียง มีอาณาเขตกว้างใหญ่ ด้วยเหตุนี้ เมื่อชาวแมนจูรับความคิดเรื่องระเบียบโลกของจีนที่จีนเป็นศูนย์กลาง จึงทวีความภาคภูมิใจและเชื่อมั่นว่า จักรพรรดิจีนมีอำนาจสูงสุดเหนือกว่าผู้ใดในโลก และใช้ความเชื่อนี้ในการดำเนินสัมพันธไมตรีกับชาติตะวันตก³ ความคิดเรื่องความสัมพันธ์ต่างประเทศของชาวแมนจู

¹ John K. Fairbank and Teng Ssu-yu, "On the Ch'ing tripartite system" in *Their Ch'ing administration: three studies*, (Cambridge : Harvard U.Press, 1961), pp.107-218

² For more information see Liang Chia-pin, *A study of the thirteen Hongs at Canton*, (Shanghai : commercial Press), 1937

³ James M Polachek, *The inner opium war*, (Cambridge : Harvard U. Press, 1992), pp.3-10

แสดงให้เห็นชัดเจนในพระราชสาสน์ที่จักรพรรดิเขียนหลงตอบกลับไปยังพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ พระองค์ทรงห้ามชาวต่างชาติตั้งสถานกงสุลหรือสำนักงานผู้แทนในจีน และประกาศว่าจีนมีสรรพพลังพร้อมมูล ไม่จำเป็นต้องทำการค้ากับชาติใด ๆ ใน ค.ศ. 1816 จักรพรรดิเจียชิ่ง (Ch'iaoching Emperor, 1796-1820) ได้พระราชทานวโรกาสให้คณะทูตอังกฤษเข้าเฝ้า เมื่อทูตอังกฤษปฏิเสธถวายความเคารพโดยการคำนับแบบจีน ต่อองค์จักรพรรดิ พระองค์กริ้วมากและรับสั่งให้ขับไล่กลับไป⁴

เมื่อชาวแมนจูปราบปรามศัตรูราบคาบแล้ว จึงเกิดสันติภาพเป็นเวลาประมาณ 150 ปี ในช่วงเวลานี้ บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข การเกษตร การค้า ศิลปวัฒนธรรมเจริญรุ่งเรือง เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษ 18 จำนวนพลเมืองเพิ่มขึ้นอย่างมาก แต่การบริหารราชการทั้งภายในและภายนอกนครหลวงไร้ประสิทธิภาพ ผู้มีอิทธิพลเริ่มคดโกงเงินจากพระคลังหลวงเบียดเบียนข้าราชการชั้นผู้น้อยและประชาชน ในที่สุดก็เกิดการจลาจลครั้งใหญ่ขึ้นที่ภาคตะวันตกเฉียงใต้ของจีน เรียกว่ากบฏดอกบัวขาว (White Lotus Rebellion 1796-1804) รัฐบาลใช้เวลาหลายปีจึงปราบกบฏได้ราบคาบ จึงเห็นได้ชัดว่าความสามารถในการรบของกองทัพแมนจูเสื่อมถอยลง และผลของการกบฏอีกประการคือ ภาวะการเงินของจีนไม่มั่งคั่งเช่นแต่ก่อน เพราะการปราบกบฏครั้งนี้ รัฐบาลใช้เงินในพระคลังหลวงไปจนแทบหมดสิ้น เมื่อความทุกข์ยากที่เกิดขึ้นไม่ได้รับการแก้ไขจึงเกิดกบฏขึ้นอีกครั้งในช่วงกลางทศวรรษ 1820⁵

ปัญหาด้านชายแดน แม้จีนจะมีชัยเหนือชาวข่านในซินเกียง (Khogand Khapate) แต่ไม่จัดตั้งเขตการปกครองเยี่ยงจีนตอนใน ชาวพื้นเมืองจึงปกครองตนเองและก่อความไม่สงบอยู่เนือง ๆ ภายหลัง ค.ศ. 1821 จีนทำสงครามกับพวกข่านอีกครั้ง ความไม่สงบตามพรมแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ทำให้มีผู้สนใจศึกษาปัญหาชายแดนด้านนี้ ส่วนชายฝั่งทะเลตอนใต้ตั้งแต่เกาะไหหลำจนถึงปากแม่น้ำแยงซีเกียงก็ประสบปัญหาโจรสลัด โจรสลัดเริ่มปล้นสะดมตามชายฝั่งมาแต่ปลายคริสต์ศตวรรษ 18 เมื่อเหล่ากบฏเวียดนามเข้าร่วม ก็ทำให้ปัญหาโจรสลัดกลายเป็นปัญหาใหญ่ อีกทั้งโจรสลัดเข้าปล้นเรือสินค้า บางครั้งเรือสินค้าอังกฤษจึงเข้าช่วยปราบปราม ใน ค.ศ. 1809 โจรสลัดถูกปราบปรามลงได้ ในเวลาเดียวกันประเทศตะวันตกก็มีการปฏิวัติอุตสาหกรรม สนใจในการครอบครองดินแดนใหม่ เพื่อแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติ วัตถุดิบและใช้เป็นตลาดระบายสินค้า จึงส่งกองเรือมาทางตะวันออกมากขึ้น ชาวตะวันตกพัฒนาความสามารถในการเดินเรือไปมาก ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษ 19 พ่อค้าอังกฤษฝ่าฝืนกฎของจีนบ่อยครั้ง เช่น เรืออังกฤษแล่นเข้าไปในน่านน้ำที่มีได้เปิดเป็นเมืองท่า เมื่อเรืออังกฤษเข้าไปในเขตมณฑลไคก็เกิดความวุ่นวาย ทหารจีนจะช่วยกันขับไล่เรือแล่นกลับไปเมืองกวางตุ้ง บางครั้งเรือรบอังกฤษแล่นเข้าไปจอดที่ท่าหน้าเมืองกวางตุ้งบ้างก็ไปจอดหลบอยู่ในหมู่เกาะลับตา ใจมตีเรือสินค้าประเทศอื่น ๆ นอกจากนั้นพ่อค้าชาวอังกฤษมักฝ่าฝืนกฎหรือร้องเรียน

⁴ Ch'u Yong, *Diplomacy of the 18th century and Chinese society*, (Nanchang : Ch'iang-see renmin Press, 1989), pp. 233-244

⁵ Hiso I-Shan, *A history of the Ch'ing dynasty*, (Peking : Ch'ung-kuo, 1982), xol.2, pp. 850-915. Meng Sen, *A history of the Ch'ing dynasty*, Taipei : Cheng-chung, 1960 pp.320-345

ไปยังข้าหลวงเมืองกวางตุ้งเสมอ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงความอ่อนแอของการป้องกันชายฝั่งทะเล และความด้อยประสิทธิภาพของกองทัพเรือจีน ขุนนางจีนไม่สนใจปัญหาที่เกิดขึ้น เมื่อเรืออังกฤษแล่นไปเมืองใด ที่นั่นก็จะตื่นตระหนกเกิดความวุ่นวาย เมื่อเรือไปพ้นเขตแล้วก็สงบลง รายงานที่ส่งไปยังเมืองหลวงพูดถึง เยี่ยงปัญหาเล็กน้อยไม่สำคัญ ข้าราชการชั้นสูงต่างมองว่า ปัญหาเรื่องชาวต่างดาวทุกเรื่องอยู่ในความรับผิดชอบของเมืองกวางตุ้งเท่านั้น เมื่อเกิดกรณีพิพาทก็จะสั่งการไปที่เมืองกวางตุ้ง และสมาคมพ่อค้าโคโห่ง ผู้มีหน้าที่ดูแลคนต่างดาวก็ถูกลงโทษ ดังนั้น เห็นได้ว่าการแก้ไขปรับปรุงกองทัพเรือจำกัดอยู่ที่เมืองกวางตุ้ง เท่านั้น⁶

นับแต่ ค.ศ. 1800 ผู้ที่มีความห่วงใยบ้านเมืองได้ตระหนักว่าประเทศจีนมีปัญหารุมเร้า ทั้งปัญหาภายในและภายนอกประเทศ จึงคิดหาทางแก้ไข แนวความคิดด้านการปฏิบัติจริงและปฏิรูป (Statecraft reform and practical use for society) เริ่มแพร่หลายเป็นที่นิยมในหมู่ปัญญาชนหัวก้าวหน้า แนวความคิดนี้เน้นการทำประโยชน์ให้สังคมและนำความรู้มาใช้จริง ซึ่งเป็นแนวคิดหลักอีกแนวหนึ่งของลัทธิขงจื้อถือว่าทุกคนมีความรับผิดชอบต่อชาติและสังคม ต้องรับใช้และทำประโยชน์ต่อสังคมตามสถานการณ์ ปัญญาชนกลุ่มนี้ เขียนหนังสือวิจารณ์การเมืองการปกครอง เสนอวิธีปรับปรุงกองทัพ วิธีฝึกทหาร การแก้ไขปัญหายุทธภัย ทุพภิกขภัย และป้องกันปราบปรามโจรสลัด เป็นต้น⁷

หลังจาก ค.ศ. 1830 แล้ว จีนมีปัญหาระทบกระทบทั้งกับอังกฤษเสมอ อาจถือเป็นระยะแรกของการปะทะกันระหว่างจีนกับอังกฤษ ในช่วงนี้ ปัญญาชนแนวปฏิบัติจริงได้แสดงความคิดเห็นคือ เสนอวิธีป้องกันภัย ตามชายฝั่งทะเล หนังสือประเภทนี้โดยทั่วไปมักเป็นผลงานของผู้มีภูมิสำเนาอยู่ตามชายฝั่งทะเล เช่น เป็นทหารหรือขุนนางที่รับผิดชอบปราบปรามโจรสลัด หรือติดต่อกับชาวต่างประเทศ การศึกษาวิธีป้องกันการรุกรานทางทะเลจำกัดอยู่ที่เมืองกวางตุ้ง หนังสือที่เขียนแนะนำชาวตะวันตกมีจำนวนน้อย เช่น *บันทึกจากใต้นทะเล* (Record of the sea, 1821) โดยเซียซิงเกา (Hsie Ch'ing-gao) หรือ *บันทึกตามคำบอกเล่าเรื่องใต้นทะเล* (Record of the real experience of the sea, 1819) โดยเจินหลุนตง (Ch'en Lun-t'ung) หรือ *บันทึกเรื่องเกาะในทะเลที่ไม่เป็นที่รู้จัก* (A story of unknown sea island, 1761) โดย หวางต้าไห่ (Wang Ta-hai) เป็นที่สังเกตว่าหนังสือเหล่านี้เขียนที่บริเวณเมืองกวางตุ้งและเขียนขึ้นก่อน ค.ศ. 1830⁸ โดยแนะนำความรู้เกี่ยวกับประเทศตะวันตกอย่างคร่าว ๆ เช่น ที่ตั้ง ภูมิศาสตร์ทางทะเล ความเป็นอยู่ เป็นต้น แม้ในขณะนั้นจะไม่มีมีความสำคัญนัก แต่ก็แสดงให้เห็นว่าเริ่มมีผู้สนใจด้านนี้ด้วย

⁶ Liang Ting-nan, *Gazetteer of the maritime custom of Kwang-tung*, Reprinted in 1935, chapter 2, pp. 1-15. chapter 3, pp.1-10

⁷ Chu Chinn, "Scholarship in the Taokuang period", *The Ch'ong-ho review*, no.1 (January 1940) pp. 5-15

⁸ Chi Ssu-ho, *The opium war*, (Shanghai : Shen-chou Kuo-kuang-she, 1954), vol.4, p.461, pp. 491-535

2. ปฏิกริยาในช่วงค.ศ.1840-1860 : เมื่อจีนปะทะกับตะวันตก

เมื่อจีนพ่ายแพ้ต่ออังกฤษในสงครามฝิ่น ผลของสงครามทำให้ผู้มีความคิดก้าวหน้าทั้งหลายตื่นตัว ขุนนางและปัญญาชนจำนวนไม่น้อยต่างเร่งหาความรู้เกี่ยวกับอังกฤษกันขนานใหญ่ หนังสือที่แต่งขึ้นในช่วงนี้มีเนื้อหา เช่น บันทึกเหตุการณ์สงคราม ภูมิศาสตร์โลก แนะนำความรู้เกี่ยวกับประเทศตะวันตก และแนะนำอารยธรรมยุโรปกรณสมัยใหม่ ในจำนวนนี้ ประเภทที่มีอิทธิพลต่อจีนมากที่สุดคือ หนังสือด้านภูมิศาสตร์โลก

หนังสือจีนที่แนะนำภูมิศาสตร์โลกมีน้อยมาก โดยมากมักเป็นผลงานของมิชชันนารีปลายสมัยราชวงศ์หมิงและเก่าไปกว่านั้น ความรู้ที่แนะนำไว้มักคลาดเคลื่อนจากข้อเท็จจริง มีเพียงไม่กี่เล่มที่มีภาพประกอบและเชื่อถือได้⁹ หลัง ค.ศ. 1842 มีหนังสือแนะนำความรู้ภูมิศาสตร์โลกเพิ่มขึ้นจำนวนมาก ที่ค่อนข้างดีและสำคัญคือ *บันทึกเรื่องทวีปทั้งสี่* (Record of the world, 1841) โดยหลินเจ้อสวี่ (Lin Ze-hsu) *บันทึกเรื่องอาณาจักรทางทะเลและภาพประกอบ* (Illustrated Records on the Maritime Kingdoms, 1842) โดยเว่ยหยวน (Wei Yuan) *บันทึกฉบับย่อเรื่องอาณาจักรรอบทะเล* (A Brief Survey of the Maritime Circuit, 1848) โดย สวีจี้หนี (HsuCh'I-yu)¹⁰

แรงจูงใจในการเขียนของบุคคลเหล่านี้ คือ การขาดความรู้เรื่องของศัตรู เช่น อังกฤษมาจากไหน มีความเป็นมาอย่างไร จึงเกิดความใคร่รู้มุ่งศึกษาภูมิศาสตร์โลก พวกเขาจึงจุดมุ่งหมายแสวงหาความรู้อย่างจริงจังเพื่อเผยแพร่ต่อไป เว่ยหยวนกล่าวว่า เขาต้องการรู้จักชาวตะวันตกให้ลึกซึ้งที่สุด หนังสือที่เขาเขียนจึงรวบรวมความรู้เกี่ยวกับประเทศตะวันตกไว้อย่างสมบูรณ์ และได้รับยกย่องเป็นสารานุกรมความรู้รอบโลก นอกเหนือจากความรู้ทั่วไปแล้ว ยังครอบคลุมถึงการทหารและการผลิตอาวุธสมัยใหม่อีกด้วย ตอนหนึ่งในหนังสือบันทึกเรื่องสงครามฝิ่นไว้ เว่ยไค่ครวณหาวิธีแก้ไขปัญหาที่จีนเผชิญอยู่ เขาเสนอว่า “ควรเรียนรู้จากชาวป่าเถื่อน เพื่อพิชิตชาวป่าเถื่อน” “Barbarian techniques should be mastered in order to control the barbarians” สำหรับสวีจี้หนี เขาเป็นผู้รับผิดชอบการค้าที่เมืองฝูโจวซึ่งเป็นเมืองท่าที่เปิดตามสนธิสัญญา เขาจึงให้ออกาสนี้เขียนหนังสือด้านภูมิศาสตร์โลก สวีจี้หนีคิดว่าหนังสือแปลภาษาต่างประเทศประกอบการสนทนาซักถามชาวต่างประเทศ เขาใช้เวลาเขียนนานถึงห้าปี หนังสือเล่มนี้เรียบเรียงได้ดีเป็นระบบ มีความเที่ยงตรง หนังสือของเว่ยหยวนและสวีจี้หนีถูกนำมาเปรียบเทียบกันเสมอ เป็นแหล่งความรู้เรื่องตะวันตกที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อเหล่าปัญญาชน ขุนนางจีนจนถึงคริสต์ศตวรรษ 19¹¹

pp 9 Hsh'ung Yuch-chih, *Western learning and late imperial China society*, (Shanghai : Shanghai renmin, 1994), pp. 39-60

pp 10 Wang Ssu-chi comp., *Hsio-fang-hu chai geographical collection, ad continued*, (shanghai : chu-yi-tang, 1897), preface

pp 11 Wei Yuan, *Illustrated records on the maritime kingdoms*, 100 chuan edn.(Shanghai : wen-hsien ko, 1898), preface

นอกจากนี้ ผู้ที่ประทับใจความเกรียงไกรของกองทัพอังกฤษ ก็มุ่งศึกษาด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ ตัดสินใจว่าจีนจะต้องลอกเลียนอาวุธจากตะวันตก ความมุ่งมั่นนี้จึงปรากฏเป็นคำขวัญว่า “มีเรือรบใหญ่โต แข็งแรง มีปืนใหญ่ที่มีประสิทธิภาพร้ายแรง” หนังสือเรื่องอาวุธและระเบิดแบบตะวันตกที่เพิ่งเขียนเสร็จใหม่ มีจำนวนไม่น้อยแม้เนื้อหาไม่ครบสมบูรณ์และคุณค่าไม่สูงนักแต่ได้แสดงให้เห็นว่าวงการศึกษารองเท้าของจีนพยายามเร่งเรียนรู้วิทยาการทางทหารของตะวันตก¹²

ในบรรดาผู้เขียนหนังสือเหล่านี้ เว่ยหยวนและสวีจี้หยี่เป็นผู้มีบทบาทอย่างมากในการแก้ไขความรู้รอบตัวของจีนให้ถูกต้อง โดยแนะนำความรู้ใหม่ของตะวันตก และชี้ว่าจีนมีใช้ศูนย์กลางของโลก ส่งผลให้ชาวจีนเริ่มลบล้างทัศนคติที่ผิด เมื่อเปรียบเทียบผู้มีความคิดก้าวหน้าทั้งหมด ก็พบว่า เว่ยหยวนมีแนวคิดที่ล้ำหน้า เว่ยเสนอว่า จีนควรสร้างโรงงานต่อเรือรบและโรงงานผลิตอาวุธที่เมืองกวางตุ้ง โดยเชิญวิศวกรจากฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ฝึกสอนการผลิต วิธีการใช้งาน วิธีเดินเรือและการใช้อาวุธสมัยใหม่ นอกจากนี้ ยังเสนอให้ ราชสำนักปรับปรุงการสอบเข้ารับราชการ โดยเพิ่มสาขานายทหารเรือ เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้มีความสามารถแขนงนี้เข้ารับราชการ ซึ่งจะช่วยให้ทหารที่มีความชำนาญในการเดินเรือ และการใช้อาวุธสมัยใหม่มีโอกาสก้าวหน้า นอกจากนี้ควรพิจารณาความดีความชอบนายทหารเรือตามความสามารถจริง ข้อเสนอเหล่านี้เป็นสิ่งใหม่ในประวัติศาสตร์การทหารจีน

การปรับตัวของคนกลุ่มนี้มีผลจากการมีปฏิสัมพันธ์กับชาวตะวันตก และตระหนักถึงความเจริญก้าวหน้าในวิทยาการใหม่ ๆ สิ่งเหล่านี้กระตุ้นให้เกิดความต้องการอย่างจริงจังในการเรียนรู้ตะวันตก เพื่อให้ เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ผู้มีความคิดก้าวหน้าทั้งหลายแม้จะไม่ประกาศแนวคิดชัดเจนดังเช่นเว่ยหยวน แต่ก็เห็นพ้องกับเว่ยหยวนว่า “ควรเรียนรู้จากชาวป่าเถื่อนเพื่อพิชิตชาวป่าเถื่อน” และนี่คือแนวทางซึ่งนำการปฏิรูปของจีนไปจนถึงศตวรรษที่ 19¹³

ในขณะที่คนกลุ่มหนึ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับประเทศตะวันตก แต่คนส่วนใหญ่ยังไม่ยอมรับความพ่ายแพ้ คงยืนยันความคิดว่า ชาวตะวันตกไม่ต่างจากชาวต่างดาวนอกกำแพงเมืองจีน ตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น จีนถือว่าระบบบรรณาการคือ ระบบความสัมพันธ์ต่างประเทศของจีนเพียงอย่างเดียว และถือว่าความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้าเป็นสิ่งเดียวกัน และจีนไม่เคยยอมรับว่ามีความสัมพันธ์กับตะวันตก แต่ถือว่า มีเพียง “กิจการชาวป่าเถื่อน” “Barbarian affairs” และนี่คือคำที่ใช้เรียกความสัมพันธ์ระหว่างประเทศก่อนเกิดสงครามฝิ่น ชาวจีนมีความเห็นว่า ถ้าเกิดสงครามระหว่างจีนกับต่างประเทศ จีนจะเป็นฝ่ายได้เปรียบ เพราะชาวต่างประเทศมีความต้องการสินค้าจีน และปรารถนาเข้าร่วมในระเบียบโลกของจีน แม้ภายหลังจีนแพ้อังกฤษ แต่คนส่วนใหญ่ก็ไม่ยอมรับผลที่เกิดขึ้น ไม่เปลี่ยนแปลงความคิดที่มีต่อชาวต่างชาติ

¹² Wang Erh-min, *The rise of the armaments industry in the late Ch'ingperiod*, (Taipei : Academia Sinica, 1963), pp.35., 205-206

¹³ Wei Yuan, *Illustrated records*, chuan 2, p 2

แต่เดิมจีนเข้าใจว่า ชาวตะวันตกดำรงชีพด้วยการทำการค้ากับจีน จึงมีอาจะละทิ้งการค้า สมมติฐานข้อนี้เพิ่มความภูมิใจในความเหนือกว่าของจีน และนี่คือนโยบาย “ใช้การค้าพิชิตชาวป่าเถื่อน” โดยใช้สินค้าและผลตอบแทนทางการค้าดึงดูดชาวต่างด้าว จีนคิดว่าด้วยวิธีนี้ ชาวตะวันตกคงพอใจและหลีกเลี่ยงการปะทะกัน ดังนั้นปัญญาชนส่วนหนึ่งจึงคิดตามความเคยชินว่า ควรใช้การค้าตอบโต้ประเทศตะวันตก โดยจีนควบคุมการเปิดปิดเมืองทำเพื่อควบคุมชาวตะวันตก วัตถุประสงค์ของนโยบายนี้มีใช้ยุติการค้าแต่เป็นการแสดงฐานะที่เหนือกว่าของจีน เพราะเหตุนี้จึงไม่ใช้วิธีปิดเมืองทำบ่อยนัก แต่ในช่วงทศวรรษ 1840 ขุนนางจีนมีแนวโน้มลดความสามารถของชาวตะวันตก จึงใช้นโยบายนี้มากครั้งเกินไป ขณะเดียวกันก็ไม่ประเมินความสามารถทางการทหารของฝ่ายตน จึงนำไปสู่ความพ่ายแพ้¹⁴

วิธีต่อไปคือ “ใช้ประชาชนปราบปรามชาวป่าเถื่อน” ความคิดนี้มาจากความเชื่อที่ว่า เมื่อปลุกเร้าให้ประชาชนต่อต้านชาวต่างชาติ ชาวต่างชาติจะหวาดกลัวพลังมวลชน ดังนั้น รัฐบาลจึงใช้ความรู้สึกร่วมของมวลชนพิชิตชาวต่างชาติ อีกประการหนึ่ง ประชาชนจงรักภักดีต่อองค์จักรพรรดิและราชวงศ์ ราชสำนักจึงสามารถระดมพลประชาชนเป็นขุมกำลังต่อต้านชาวตะวันตก ผู้เสนอแนวคิดนี้จะดำเนินการโดยใช้ความรู้สึกต่อต้านชาวต่างด้าวของประชาชนคัดค้านการเข้ามาของตะวันตก เช่น ต่อต้านพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขายที่เมืองท่าตามสนธิสัญญา ในบริเวณจีนตอนในก็ปลุกเร้าให้ประชาชนต่อต้านการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ผลที่ตามมาคือ จีนมักเกิดกรณีพิพาททางการทูตเสมอ¹⁵

วิธีสุดท้ายคือ นโยบายแบ่งแยกแล้วปกครอง ข้าหลวงใหญ่เมืองกวางตุ้ง หลินเจ้อสวี่เสนอว่า ประเทศอื่น ๆ นอกเหนือจากอังกฤษสามารถทำการค้ากับจีน โดยเชื่อว่าวิธีการนี้จะกำราบอังกฤษได้ เมื่อสงครามยุติแล้ว เว่ยหยวนก็เสนอว่า ทางชายแดนตอนเหนือ ควรเป็นพันธมิตรกับรัสเซีย โดยมีผลคือรัสเซียจะคุกคามดินแดนในครอบครองของอังกฤษ ด้านชายทะเล จีนควรเป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกา เพื่อร่วมมือกันโจมตีอังกฤษ แต่ก็มีผู้โต้แย้งว่า ในสมัยโบราณจีนใช้นโยบายนี้ เพราะมีความเจริญรุ่งเรืองเกรียงไกรและควบคุมดินแดนพันธมิตรได้ แต่ประเทศทั้งสามที่เสนอมาอยู่ห่างไกลเกินไป ประการต่อมาคือ หากร่วมมือกันจริงก็ไม่แน่ว่าจะได้รับชัย และแม้รบชนะอังกฤษ ก็จะเผชิญปัญหาต่อมาคือการควบคุมสหรัฐอเมริกา และฝรั่งเศส¹⁶

ช่วงเวลาสิบปีแรกของสนธิสัญญานานกิง ขุนนางจีนไม่ยอมรับว่าประเทศตะวันตกมีอำนาจเหนือกว่า ยังใช้วิธีการทูตแบบดั้งเดิม เช่น ใช้ถ้อยคำและธรรมเนียมปฏิบัติ เพื่อตอกย้ำว่าอีกฝ่ายหนึ่งมีฐานะด้อยกว่า และให้ข้าราชการชั้นผู้น้อยเป็นผู้แทนเจรจาในยามถูกบีบบังคับให้ทำสนธิสัญญาที่เป็นฝ่ายเสียเปรียบ ก็ยังคงกล่าวอ้างว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณขององค์จักรพรรดิ

¹⁴ *Complete record of the management of barbarian affairs for the later Tao-kuang period (1836-1850)*, chuan 80, pp. 4-25

¹⁵ *Record of barbarian affairs for the Hsian-feng period (1851-1861)*, chuan34, p.22

¹⁶ Hsia Hsien, *Records of Sino-Western relations*, 24 chuan edn, 1865, chuan 1, p.19

ชาวจีนเข้าใจชาวตะวันตกผิดๆ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะรูปลักษณ์ของชาวตะวันตก เช่น มีรูปร่างสูงใหญ่ ผิวขาว ผมนแดง ดวงตาสีเขียวและน้ำตาลก็งมูกโด่งสูง มีหนวดเครารกรุงรัง สวมเสื้อผ้าพอดิตัว มีกิริยาท่าทาง แปลกๆ ในช่วงสงครามฝิ่น มีเรื่องเล่าลือผิดๆมากมายว่า ชาวตะวันตกใช้ชีวิตอยู่ในเรือเท่านั้น เมื่อขึ้นบกจะเดินไม่คล่องแคล่ว ก้มตัว งอเข้าไม่ได้ เมื่อล้มลงจึงลุกไม่ขึ้น ดวงตาสู้แสงแดดไม่ได้ ในเวลากลางวันจึง ต้องปิดตา¹⁷ ปัญญาชนส่วนน้อยเท่านั้นที่โต้แย้ง เปาซือเฉิน (Pao Shis-chen) อาศัยหลักความจริงว่า ชาวอังกฤษเกิดและเติบโตบนบก ฉะนั้นเรื่องที่เล่าลือกันจึงไม่เป็นความจริง¹⁸ ส่วนผู้ที่พบเห็นชาวต่างชาติ ก็ยืนยันว่าทหารอังกฤษเดิน และป็นเขาได้คล่องแคล่วรวดเร็ว

อีกด้านหนึ่ง ชาวตะวันตกกระตือรือร้นซื้อสินค้าจีน ปริมาณการค้าก็เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ปัญญาชนจำนวนหนึ่งจึงสรุปอย่างเหลวไหลว่า ชาวต่างชาติดำรงชีพด้วยสินค้าจากจีน เช่น ผ้าไหม ชา ข้อสรุปนี้เป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลาย แม้ขณะเกิดวิกฤตฝิ่น ขุนนางและปัญญาชนจำนวนมากก็เชื่อว่า ถ้าชาวต่างชาติขาดแคลนสินค้าเหล่านั้น จะเป็นผลร้ายต่อสุขภาพ เช่น จะตาบอด หรือล้มป่วยเป็นโรคทางเดินอาหารโดยง่าย แม้ว่าจะมีผู้โต้แย้ง เช่น เว่ยหยวนพยายามชี้แจงว่า ชาวต่างชาติต้องการชา เพราะให้รสชาติดีเยี่ยม ไม่เกี่ยวกับสุขภาพแต่อย่างใด ทว่าความเข้าใจผิดนี้ก็ยิ่งแพร่หลายต่อไป เพราะความเชื่อนี้ได้หยั่งรากลึกลงในความคิดของคนจีนเสียแล้ว เมื่อค้นหนังสือที่แต่งขึ้นในช่วงนั้น จะพบข้อความที่ยืนยันความคิดนี้อย่างหนักแน่น ในบรรดาผู้ที่ยืนยันกรณความคิดนี้ ก็มีบางคนที่ยึดถือแนวความคิดปฏิบัติจริง เช่น หลินเจ้อสวี่ เปาซือเฉิน เป็นต้น พื้นฐานของความเข้าใจผิดนี้ คือ มรดกทางวัฒนธรรมและความคิดของชาวจีนที่ปฏิเสธ การเปลี่ยนแปลงใดใด เช่น จักรพรรดิเต้ากวางทรงเข้าพระทัยว่า การทำสนธิสัญญากับอังกฤษคือวิธีที่ดีที่สุด สามารถป้องกันภัยในภายภาคหน้าได้ และจะไม่มีปัญหาใดอีก ขุนนางในสำนักงานยุทธวิธีล้วนมีความคิดแนวอนุรักษ์ ถือว่าการรบเป็นวิถีทางเดียวที่จะแก้ไขปัญหาคความสัมพันธ์ต่างประเทศ มีขุนนางผู้หนึ่ง ใช้วิธีฆ่าตัวตายเพื่อประท้วงการเจรจายุติศึกของรัฐบาล ผู้ที่ห่วงใยบ้านเมืองก็อยู่ในวัยสูงอายุไม่มีบทบาททางการเมืองอีก เมื่อสงครามสงบลง ความพ่ายแพ้และการลงโทษผู้รับผิดชอบการทหารอย่างรุนแรง ส่งผลให้บรรยากาศการเมืองในกรุงปักกิ่งเงียบเหงา ประชาชนก็ไม่สนใจกิจการบ้านเมือง

กลุ่มผู้นำจีนยังมีความเชื่อยอยู่มาก เช่น เรื่องความสัมพันธ์ทางการทูตกับชาติตะวันตก ก็ถือว่าเป็นเพียงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางการเมือง ดังนั้นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ไม่ควรเกี่ยวข้องกับ การเจรจากับอังกฤษเมื่อ ค.ศ. 1842 เชื้อพระวงศ์ชิง (Keying) ต้องการเข้าร่วมเจรจาสงบศึกกับ อังกฤษ จักรพรรดิเต้ากวางทรงคัดค้านแย้งว่าไม่สมควร อีกตัวอย่างหนึ่งคือนโยบายสงคราม นโยบายแข็งกร้าว ได้รับความชื่นชมจากปัญญาชนจำนวนมาก โดยเฉพาะผู้ยึดถือแนวปฏิรูป และขุนนางทั้งภายในและภายนอก กรุงปักกิ่งจำนวนหนึ่ง คนกลุ่มนี้ถือว่าสงครามระหว่างจีนกับอังกฤษต้องต่อสู้ถึงที่สุดเท่านั้น เมื่อจีนแพ้

¹⁷ A Ying, *Collected literary materials on the Opium War*, (Peking : ku chi, 1957), p.191

¹⁸ Pao Shis-chen, *Four treatises written for the peace and security of Kiangsu*, (Suchou : 1851), chuan 35, p.10

และมีการเจรจาสงบศึก ก็ถือว่าเป็นความอับอายอย่างใหญ่หลวงผู้ที่ยอมแพ้ผู้เสนอให้เจรจา และผู้เข้าร่วมเจรจาคือผู้ทรยศขายชาติ

ดังนั้นเราไม่อาจแบ่งกลุ่มชัดเจนว่าผู้ศึกษาค้นคว้าเรื่องราวโลกภายนอกจะเป็นกลุ่มมีความคิดก้าวหน้า และเข้าใจประเทศตะวันตกถูกต้อง ขณะเดียวกัน ผู้ที่คิดเหยียดหยามตะวันตกจะไม่เข้าใจตะวันตกเลย เพราะในขณะนั้น ชาวจีนยังมีความคิดผิดๆ เรื่องความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก ถูกจำกัดด้วยระบอบและความคิดที่สืบเนื่องมาอย่างยาวนาน ชาวจีนปฏิเสธที่จะพิจารณาประเทศตะวันตกตามความเป็นจริง จึงไม่เกิดความรู้สึกว่ามีอยู่ในภาวะคับขัน จนกระทั่งประสบเหตุที่ร้ายแรงยิ่งกว่า จึงตระหนกและค่อยๆ เปลี่ยนแปลง

3. การรุกเข้าของชาติตะวันตกในช่วง ค.ศ. 1860-1895

หลังจากการทำสนธิสัญญานานกิง (ค.ศ. 1842) รัฐบาลปักกิ่งและขุนนางตามเมืองท่า (treaty Ports) มักหลีกเลี่ยงการปฏิบัติตามข้อกำหนดในสนธิสัญญานานกิงเสมอมา เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบ เช่น ข้าหลวงผู้ตรวจการก็ไม่ยอมพบหน้าเจรจากับผู้แทนต่างประเทศโดยง่าย ชาวต่างประเทศจึงไม่พอใจ อีกทั้งความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์เกิดขึ้นเสมอ ชาวต่างประเทศจึงต้องการแก้ไขสนธิสัญญา ข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำประเทศจีนได้ส่งข้อเสนอต่อข้าหลวงผู้ตรวจการประจำเมืองกวางตุ้ง เยี่ยหมิงเฉิน (Yie Ming Chen) แต่ก็ไม่ได้รับคำตอบแต่ประการใด ภายหลังเมื่อเกิดสงครามแอโร (Arrow War) โดยอังกฤษร่วมกับฝรั่งเศส ใช้กำลังทหารเข้าบังคับจีน และได้ทำสนธิสัญญาเทียนสิน (Treaty of Tientsin, 1857) แต่เหล่าขุนนางหัวเก่าในราชสำนักก็บิดพลิ้วไม่ยอมรับ และสั่งโจมตีทหารอังกฤษ ฝรั่งเศสกับอังกฤษจึงส่งกองทหารเข้ายึดกรุงปักกิ่งใน ค.ศ. 1860 การเจรจาสันติภาพและการทำสนธิสัญญาปักกิ่งเป็นการเริ่มต้นใหม่ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างจีนกับชาติตะวันตก

3.1 ความคิดในหมู่ผู้มีความคิดก้าวหน้า

สงครามแอโรและการบุกเข้ายึดกรุงปักกิ่งใน ค.ศ. 1860 ทำให้ปัญญาชนที่มีความคิดก้าวหน้าส่วนหนึ่งได้ตระหนักถึงสภาวะใหม่ที่จีนเผชิญอยู่ สิ่งที่เกิดขึ้นและสภาพการณ์ที่กำลังประสบอยู่ได้รับการขนานนามหรือคำอธิบายต่างๆ นานา เหล่าปัญญาชนใช้คำต่างๆ เหล่านี้ เช่น “การเปลี่ยนแปลง” “จุดเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลง” “สรรสร้างสิ่งใหม่” “สถานการณ์เริ่มต้น” และ “สภาพที่เปลี่ยนแปลง”¹⁹ การคิดและเรียกขานสิ่งที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นว่า คนกลุ่มนี้ต่างยอมรับการเข้ามาของชาวตะวันตก และตระหนักว่าการเข้ามาของชาวตะวันตกมีผลกระทบอย่างใหญ่หลวง ประเทศจีนมีสภาพไม่เหมือนเดิมอีก

ผู้มีหัวก้าวหน้าต่างมีความเห็นไม่แตกต่างกัน พวกเขาเห็นว่า การเดินทางมาตะวันออกของชาวตะวันตกทำให้ทุกสิ่งเปลี่ยนไป สิ่งแรกที่จีนประสบคือ ปัญหาความสัมพันธ์ทางการทูต เฟิงกุ้ยเฟิน (Feng Guifen) กล่าวในช่วงต้นทศวรรษ 1860 ว่า จีนปราบกบฏภายในได้ราบคาบแต่ไม่อาจขับไล่ชาวต่างชาติออก

¹⁹ Kuo ch'un-po, *History of thought during late Ch'ing Chian*, (Hongkong : Long-men, 1973), pp.4-8

ไปจากจีนได้ทั้งหมด ดังนั้นรัฐบาลมีภารกิจสำคัญคือ รักษาความสัมพันธ์อันดีกับประเทศตะวันตก รัฐบาลจีนให้ความสำคัญกับกิจการต่างประเทศมากขึ้นเป็นลำดับ หลี่ซู่ชาง (Li Sh'u-chang) กล่าวว่า จีนเริ่มก้าวสู่ยุคใหม่ของความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับโลกภายนอก²⁰

ประเทศตะวันตกมีความได้เปรียบด้านการทหารทั้งในด้านกำลังพลและสมรรถนะกองทัพ การคุกคามของตะวันตกเพิ่มขึ้น ขณะที่จีนป้องกันประเทศไม่ได้ผล ไม่พร้อมที่จะรบ ด้วยเหตุนี้จีนจึงอยู่ในสภาวะคับขัน ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนัก เช่น หยางชางจวิน (Yang Chang-chun) และ หลี่หุงจาง (Li Hung-chang) ก็แสดงทรรศนะด้านนี้ไว้ด้วย หยางกล่าวใน ค.ศ. 1874 ว่า ชาวตะวันตกมีความเจริญทางการทหาร มีเรือรบครองความเป็นใหญ่ในทะเลมานานหลายสิบปี และต่างก็แย่งชิงความเป็นใหญ่ สิ่งเหล่านี้ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน หลี่ก็เห็นด้วยว่า กองทัพตะวันตกน่าเกรงขาม เพราะมีปืนใหญ่อำนาจร้ายแรงสามารถทำลายฐานที่มั่นที่แข็งแรงมั่นคงที่สุดของจีนได้ นอกจากนี้เรือกลไฟ โทรเลข ช่วยให้การเดินทางและการติดต่อสื่อสารรวดเร็วฉับไว ก็เพิ่มความได้เปรียบทางการทหาร หลี่ตัดสินว่าประเทศตะวันตกคือศัตรูเข้มแข็งที่สุดของจีนในรอบหลายพันปี²¹ ชาวตะวันตกไม่ใช่นายชนร่ร่อน แต่เป็นมหาอำนาจทางทะเล ชนเผ่าร่ร่อนในอดีตมักก่อปัญหาตามแนวพรมแดนด้านตะวันตกและด้านเหนือ โดยมีกำแพงเมืองจีนเป็นเส้นแบ่งเขต แต่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษ 19 ชายฝั่งทะเลจากเหนือจรดใต้ยาวนานนับหมื่นกิโลเมตร ชาวต่างชาติเข้าทำการค้า แฝงแพร่ศาสนา ตั้งถิ่นฐานอย่างเสรีในทุกภาคของจีน ดังนั้นนี่คือสิ่งใหม่ที่จีนเผชิญอยู่ ผู้มีส่วนร่วมในกิจการต่างประเทศต่างเห็นด้วยว่า มหาอำนาจตะวันตกเหล่านี้ต่างคุกคามพรมแดนของจีนทุก ๆ ด้าน จีนตกอยู่ใต้วงล้อมของศัตรูรอบทิศ ถูกรุกรานทั้งทางภาคพื้นทะเลและพรมแดนทางบก²²

ชาวตะวันตกรุกรานจีนทางเศรษฐกิจอีกด้วย นับแต่ช่วงทศวรรษ 1860 การค้าระหว่างจีนกับตะวันตกเริ่มเป็นที่จับตามอง ปริมาณทางการค้าเพิ่มมากขึ้นมหาศาล นั่นคือสิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจจีน เครื่องจักรกลสร้างความตระหนกแก่ชาวจีน เหล่านักปฏิรูปได้ย่ำว่า นี่คือนวัตกรรมใหม่ของจีน เมื่อการปรับปรุงประเทศได้เร่งขึ้นในช่วงยี่สิบปีสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษ 19 ชนชั้นผู้ตีปัญญาชนจำนวนมากก็ถือว่า การนำเข้าวิทยาการสมัยใหม่คือกลไกสำคัญของการเปลี่ยนแปลงสู่ยุคใหม่²³

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากโทษก็มีคุณเช่นกัน กลุ่มนักปฏิรูปถือว่า การเดินทางมาตะวันออกของชาวตะวันตกได้มอบโอกาสที่ดีเยี่ยมแก่จีน หวางเทากล่าวว่า นี่คือการทดสอบและเสริมสร้างให้จีนเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น เพราะจะใช้โอกาสสามนี้ว่าจ้างชาวต่างชาติรับราชการ ก้าวข้างหน้ามีความเห็นว่า ยุคสมัยใหม่ เปรียบดังมีดสองคมมีทั้งประโยชน์และโทษ แต่นั่นขึ้นอยู่กับจีนว่า จีนควบคุมสถานการณ์ได้หรือไม่

²⁰ Li Sh'u-chang, *Li Sh'u-chang's writings*, (Shanghai : 1893), chuan 5, p.6

²¹ *Record of barbarian affairs for T'ung-chih period (1861-1874)*, chuan 99, pp.32

²² Wang Erh-min, *Historical essays on modern Chinese thought*, p.209

²³ Ke Shih-suan, *Collection of Ch'ing dynasty writing on statecraft, continued*, (Shanghai : 1888), chuan

นักปฏิรูปจำนวนมากก็เห็นด้วยและพยายามย่ำว่า จีนควรใช้โอกาสนี้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุด เห็นได้ชัดว่า ขุนนางและปัญญาชนผู้มีความคิดก้าวหน้าต่างตระหนักว่า จีนกำลังเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่เป็นสิ่งท้าทาย ปัญหาก็คือ จีนควรรับมืออย่างไร เหล่านักปฏิรูปต่างเห็นพ้องต้องกันว่าควรทำความเข้าใจและเรียนรู้จากชาวตะวันตก ถ้าเช่นนั้นจีนควรทำอย่างไร

ผู้มีแนวคิดปฏิรูปชี้ว่า การเรียนรู้ทำความเข้าใจประเทศตะวันตกควรเริ่มจากนโยบายต่างประเทศที่เหมาะสม พวกเขายืนยันว่า การทำสงครามกับประเทศตะวันตกไม่เป็นผลดีกับจีน ก่อนอื่นควรยกเลิกประเพณีการติดต่อต่างประเทศแบบเดิม จีนควรแสวงหาวิธีใหม่ หากดำเนินการพูดได้เหมาะสมถูกต้องก็ไม่จำเป็นต้องใช้กำลังทหาร

สำนักงานกิจการต่างประเทศ (The Tsungli Yamen) จัดตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1861 การฝึกฝนเจ้าหน้าที่การทูตและล่ามก็ได้รับความสนใจมากขึ้น ใน ค.ศ. 1862 สำนักงานกิจการต่างประเทศได้รับอนุมัติให้ก่อตั้งโรงเรียนสอนภาษาต่างประเทศตงเหวินก่วน (Tongwenguan Government language school) ที่กรุงปักกิ่ง ที่นี้ได้ผลิตเจ้าหน้าที่การต่างประเทศชั้นเยี่ยมแก่จีนจำนวนหนึ่ง ในปีต่อมาหลินจงตั้งโรงเรียนสอนภาษาที่เซียงไฮ้ และขยายไปที่เมืองกวางตุ้งและฝูโจว โรงเรียนเหล่านี้จึงเป็นศูนย์กลางการเผยแพร่วิทยาการตะวันตก เมื่อถึง ค.ศ. 1867 โรงเรียนที่ปักกิ่งก็เพิ่มการสอนวิชาดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ ต่อมาก็เพิ่มวิชาฟิสิกส์ เคมี และกฎหมายระหว่างประเทศ โรงเรียนตงเหวินก่วนเริ่มมีลักษณะเป็นวิทยาลัยขนาดเล็ก

ความเจริญรุ่งเรืองของเมืองท่าส่งผลให้ผู้เชี่ยวชาญด้านต่างประเทศมีจำนวนเพิ่มขึ้น การพบปะและเรียนรู้โดยตรงจากชาวตะวันตกทำให้ผู้มีแนวคิดปฏิรูปยิ่งเชื่อมั่นว่า การดำเนินนโยบายต่างประเทศแนวสันติเป็นเรื่องที่ถูกต้อง ติงเจี๋ยชาง (Ting Jih-ch'ang) กราบทูลจักรพรรดิฉางจื่อ (T'ungchih Emperor, 1862-1874) เสนอให้ตั้งสถานทูตหรือกงสุลที่ต่างประเทศ ลิบกว่าปีต่อมา จีนตั้งสถานทูตที่อังกฤษเป็นแห่งแรก โดยมีกัวงเทา (Kuo Sung-tao) เป็นหัวหน้าคณะทูต กัวกล่าววว่า ภารกิจของนักการทูตคือควรเรียนรู้สิ่งที่ดีจากประเทศ เจ้าบ้านเพื่อนำไปทำประโยชน์แก่จีน และควรทำทุกวิถีทางเพื่อให้จีนและประเทศเจ้าบ้านมีสัมพันธอันดีมิตร²⁵

จากเหตุการณ์ที่ผ่านมาและประสบการณ์ที่ได้รับ นักปฏิรูปเชื่อว่า ประเทศตะวันตกต้องการทำการค้า ไม่ใช่ยึดครองดินแดน ดังนั้น จีนควรให้ความเป็นมิตรและให้สิทธิพิเศษทางการค้า การทำสงครามไม่ใช่หนทางแก้ปัญหานั้น พวกเขาจึงต่อต้านสงคราม หลินจงเป็นตัวแทนและเป็นผู้มีอิทธิพลที่สุดในการดำเนินนโยบายแนวสันติ ใน ค.ศ. 1870 หลินนำประวัติศาสตร์มาอ้างอิง โดยชี้ว่าจีนไม่อาจทำสงครามยึดเยื่อ

²⁴ Wang T'ao, *Additional essays*, chuan 7, p.3, p.34. Kuo Sung-tao, *Collection of essays of Kuo Sung-tao*, chuan 12, p.20

²⁵ Lu Shih-chiang, *Ting Jih-ch'ang and the self-strengthening movement*. (Taipei : Academia Sinica, 1972), p.223. Kuo Ting-yee, *A chronological biography of Kuo Sung-tao*, (Taipei : Academia Sinica, 1971), vol.2, p.714

วิถีทางการทูตทำให้จีนมีสันติภาพยาวนานโดยไม่ต้องสูญเสียอะไรจากตัวอย่างในสงครามฝิ่นและสงครามแอกโรก็เห็นแล้วว่า ส่งผลให้ราชวงศ์ชิงแทบล่มสลาย ผู้สนับสนุนสงครามในครั้งนั้นไม่พิจารณาให้รอบคอบและไม่มีความรับผิดชอบ ตลอดช่วงปี 1860-1895 ผู้ห่วยโยบ้านเมืองและผู้มีแนวคิดปฏิรูปทั้งหลายล้วนสนับสนุนนโยบายต่างประเทศแนวสันติ

การรักษาสัมพันธอันดีมีวิธีหนึ่ง คือ ปฏิบัติตามสนธิสัญญาอย่างเคร่งครัด โดยยึดหลักว่าต้องเคารพและปฏิบัติตามข้อกำหนดในสนธิสัญญา แต่ข้อเรียกร้องนอกเหนือจากนั้นสามารถปฏิเสธได้ ดังเรือซางซี้ว่าเมื่อฝ่ายหนึ่งปฏิบัติตามสนธิสัญญาอย่างเคร่งครัด แต่ฝ่ายเราบิดพลิ้วไม่เคารพข้อสัญญา เราจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ นโยบายรักษาสันธิสัญญาไม่ใช่การยอมแพ้ประเทศตะวันตกโดยไม่มีเงื่อนไข แต่เป็นหนทางเดียวที่จะรักษามลประโยชน์ของชาติ²⁶ อีกวิธีหนึ่งคือ การปฏิบัติต่อชาวต่างประเทศอย่างเท่าเทียมกัน เจิงกว๋อฟาน (Tseng Kuo-fan) ย้ำว่า ความซื่อสัตย์จริงใจ ให้ความเคารพและปฏิบัติอย่างเท่าเทียม คือหลักการสำคัญของนโยบายต่างประเทศ การบิดพลิ้วไม่รักษาสัญญาทำให้จีนเสื่อมเสียเกียรติและเสียผลประโยชน์ กัวงเหาและเผิงกั๋วเฟินเพิ่มเติมว่า เมื่อทำสนธิสัญญาสงบศึกแล้ว จีนควรปฏิบัติต่อชาวต่างประเทศด้วยท่าทีที่เปิดเผย ซื่อสัตย์และยุติการกระทำที่บ่อนทำลาย หรือเพิ่มความหวาดระแวงเสีย²⁷

ปัญญาชนที่มีความคิดก้าวหน้าก็ตระหนักว่าจีนควรยึดกุมโอกาสนี้พัฒนาประเทศให้เข้มแข็ง ในช่วงเวลานี้ ชนชั้นผู้นำจีนจึงเร่งปรับปรุงทางการทหาร เช่น ฝึกทหารแบบใหม่ที่เมืองเทียนสิน ตั้งค่ายทหารแบบใหม่ ใช้อาวุธแบบใหม่ต่อสู้กับกบฏไท่เผิง สร้างโรงงานผลิตอาวุธและอู่ต่อเรือหลวง ในระยะแรกชาวตะวันตกให้ความช่วยเหลือด้านบุคลากร ภายหลังเหล่าขุนนางผู้รับผิดชอบก็เริ่มตระหนักถึงการรักษาอำนาจในการบังคับบัญชาทหาร ย้ำว่าจีนจะต้องบังคับบัญชาทหารได้อย่างเด็ดขาด ดังนั้นเมื่อถึงช่วงทศวรรษ 1890 จีนพยายามไม่ให้นายทหารต่างชาติฝึกสอนทหารจีน นอกเหนือจากการฝึกสอนทหารแบบใหม่ ก็มีผู้เสนอให้ปฏิรูประบบการคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการ หลังจาง ฉิงเรือซาง เป็นต้น ต่างเห็นว่าการเพิ่มแผนกใหม่โดยกำหนดให้ผู้เข้าสอบต้องมีความรู้ในวิทยาการสมัยใหม่ จะช่วยให้การเรียนรู้ตะวันตกศึกษาคึกและก้าวหน้ารวดเร็ว นี่คือข้อเสนอที่ล้ำหน้าที่สุด แต่ไม่ประสบความสำเร็จ²⁸

การตื่นตัวเรียนรู้วิทยาการทหารในช่วงทศวรรษ 1860 นี้ กลุ่มนักปฏิรูปเรียกว่า “การทำตัวเองให้เข้มแข็ง” “Self Strengthening movement” กลุ่มนักปฏิรูปเพียงรับหรือลอกเลียนการผลิตอาวุธหรืออุตสาหกรรมทางทหาร ต่อมาเมื่อเกิดการตื่นตัวทางปัญญาความคิดและวัฒนธรรมจึงเพิ่มความสนใจในกิจการด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น เปิดบริการเดินเรือกลไฟตามเส้นทางสำคัญ ตั้งโรงงานทอผ้า เป็นต้น ผู้ปฏิรูปเริ่ม

²⁶ Kuo Ting-ye. *A chronological biography*, vol.1, p.397. Lu Shih-chiang, *Ting Jih-ch'ang*, pp. 65-68, 98

²⁷ Kuo Ting-ye. *A chronological biography*, vol.1, p.187. Tseng Kuo-fan, *Tseng-Kuo-fan's letters*, (Changsha : 1876), chuan 30, p.49

²⁸ Lu Shih-chiang, *Ting Jih-ch'ang*, pp. 41-45. Hsia Tong-yuan, *A history of self strengthening movement*, (Shanghai : Hua-tong shi-fan da-hsue, 1992), pp.319-325

สังเกตว่าจีนควรปรับตัวให้เข้ากับ “รูปแบบตะวันตก” และปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานของจีนด้วย เช่น ระบบสอบเข้ารับราชการ ระบบภาษี อากร เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นปัญหาที่อ่อนไหวและตึงเครียดมากในหมู่ขุนนางจีน

การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยคืบหน้าอย่างเชื่องช้า ซึ่งก็หมายถึงนักปฏิรูปได้เผชิญอุปสรรคปัญหาชนและขุนนางต่างเรียกร้องให้ปฏิรูป แต่พวกเขาต้องประนีประนอมกับระบบเก่าและการต่อต้านทางการเมือง คำที่ใช้เรียกความรู้ที่รับจากตะวันตกเปลี่ยนไปตามเวลา ความรู้แขนงนี้เผยแพร่ไปอย่างช้าๆ และได้รับการยอมรับทีละน้อยๆ คำว่า “ความรู้ตะวันตก” หมายถึง ความรู้ที่ชาวตะวันตกและชาวจีนนำมาเผยแพร่เพื่อให้เห็นถึงความแตกต่างว่า ความรู้ชนิดนี้ต่างจากความรู้เดิมที่มีอยู่ จึงเรียกว่า “ความรู้ใหม่” คำเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการคัดเลือกและแบ่งประเภททางวัฒนธรรม โดยรวมทั้งการอธิบายตีความวิเคราะห์ศึกษาและประเมินความรู้จากตะวันตก

การถ่ายทอดความรู้ตะวันตกมีหลายวิธีที่สำคัญคือ การแปลหนังสือต่างประเทศเป็นภาษาจีน การแปลหนังสือมีขึ้นตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1840 หนังสือมีหลายประเภท เช่น การทหาร วิทยาศาสตร์ กฎหมาย ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เป็นต้น ต่อมารัฐบาลตั้งโรงเรียนสอนภาษาเผยแพร่ความรู้แขนงต่างๆ นักสอนศาสนาก็เปิดโรงเรียนเอกชนขึ้นด้วย ดังนั้นพ่อค้าและปัญญาชนที่อาศัยอยู่ตามเมืองท่าชายฝั่งทะเลจึงสนใจวิทยาการสมัยใหม่มากขึ้น นอกจากนั้น ชาวจีนผู้เดินทางกลับจากต่างประเทศก็เข้าร่วมขบวนการเผยแพร่ความรู้แขนงใหม่นี้ นับแต่ ค.ศ. 1870 เป็นต้นมา จีนเริ่มส่งคณะทูต นักเรียน นักเรียนทหารไปศึกษาต่อต่างประเทศ เมื่อคนเหล่านี้กลับมาก็นำประสบการณ์มาเขียนเป็นหนังสือออกจำหน่าย ช่วงระหว่าง ค.ศ. 1866-1900 มีหนังสือที่บอกเล่าประสบการณ์ในต่างแดนจำนวน 158 เรื่อง การพิมพ์จำหน่ายอย่างกว้างขวางย่อมส่งผลต่อปัญญาชนขุนนางและชนชั้นผู้ดีของจีน ช่วยให้การปฏิรูปและรณรงค์ความรู้สมัยใหม่กระจายออกไป²⁹ จุดประสงค์ที่นักปฏิรูปเรียนรู้อุทยานตะวันตกก็คือ ความหวังอย่างแรงกล้าที่จะทำให้จีนเข้มแข็ง เกียรติยศ มั่งคั่ง ในช่วงทศวรรษที่ 1860-1870 มีคำขวัญที่แพร่หลาย คือ “ประเทศมั่งคั่ง กองทัพเกรียงไกร” และกลางทศวรรษ 1870 เริ่มมีกระแสความคิดใหม่ คือ “เพื่อประชาชนร่ำรวย” “เป็นประโยชน์แก่ประชาชน” ก้าวไกลขึ้นให้เห็นว่า รัฐบาลควรสนับสนุนให้เอกชนเข้าร่วมในกิจการสมัยใหม่ เช่น การให้บริการคมนาคม และอุตสาหกรรมแบบใหม่ เพราะความมั่งคั่งของประเทศและประชาชนเป็นสิ่งเดียวกัน จะแยกจากกันไม่ได้ แนวคิดนี้ช่วยเชื่อมโยงรัฐบาลและประชาชนเข้าด้วยกัน ประชาชนร่ำรวยเป็นรากฐานความเกรียงไกรของประเทศ และประเทศยิ่งใหญ่เกรียงไกรด้วยการส่งเสริมให้ประชาชนร่ำรวยมั่งคั่งและเข้มแข็ง³⁰

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁹ Wang Ssu-chi comp., Hsia-fang-hu chai geographical collection, preface

³⁰ Kuo Ting-ye. *A chronological biography*, vol.2, p.480-482

3.2 กลุ่มต่อต้านชาวตะวันตก (Antiforeignist)

นับแต่ปี 1860 ประเทศตะวันตกกดดันจีนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ความรู้สึกต่อต้านชาวตะวันตกก็มีเพิ่มขึ้น และกลายเป็นปัญหาสำคัญในระยะนี้ การต่อต้านชาวตะวันตกมีขอบเขตกว้างขวาง ชาวจีนที่ต่อต้านชาวตะวันตกแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งเกลียดชังชาวตะวันตกแต่ไม่ต่อต้านวิทยาการสมัยใหม่ เรียนรู้เพื่อนำมาใช้ต่อสู้กับชาวตะวันตกต่อไป อีกกลุ่มหนึ่งจะเกลียดชังชาวตะวันตกโดยไม่มีเหตุผลใดๆ ทั้งสิ้น ต่อต้านทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นของตะวันตก เช่น วิทยาการสมัยใหม่และศาสนาคริสต์

โดยทั่วไป ผู้ต่อต้านการปฏิรูปตามแบบตะวันตกจะตัดสินใจว่า จีนไม่จำเป็นต้องเรียนรู้จากต่างประเทศ โดยให้เหตุผลสนับสนุน คือ วิทยาการสมัยใหม่เป็นของเล่น ฟุ่มเฟือย ไม่มีประโยชน์ในการใช้จริง เช่น ในด้านการทหาร อาวุธทันสมัยก็ไม่ช่วยให้จีนขับไล่ผู้รุกรานได้สำเร็จ ในประวัติศาสตร์จีนชนเผ่าเร่ร่อนทางเหนือแม้มีกองทัพเข้มแข็งก็พ่ายแพ้ต่อจีน³¹ ในความเห็นของผู้ต่อต้านตะวันตก การรับวิทยาการตะวันตกทำให้ประชาชนเกลียดชังรัฐบาลมากขึ้น แม้จีนมีวิทยาการทันสมัยแต่ประชาชนเริ่มเอาใจออกห่าง ก็ถือว่าไม่มีประโยชน์ใดๆ ต่อจีน และไม่เคยปรากฏว่าศิษย์จะเอาชนะครูได้ จีนจึงไม่อาจพิชิตชาวตะวันตกได้เช่นกัน ที่สำคัญที่สุดจากประวัติศาสตร์ จีนไม่เคยรับวัฒนธรรมและวิทยาการจากประเทศตะวันตกมาก่อน³²

เนื่องจากกลุ่มปฏิรูปมักเห็นว่า วิทยาการสมัยใหม่จะนำประโยชน์และความมั่งคั่งมาสู่จีน กลุ่มผู้ยึดถือแนวความคิดดั้งเดิมจึงโจมตีว่า วิทยาการตะวันตกให้แต่สิ่งที่มีคุณค่าภายนอก เช่น ลากยศ ความมั่งคั่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่ลัทธิขงจื้อโจมตี การชักชวนปัญญาชนลัทธิขงจื้อเรียนรู้เรื่องน่าละอายเช่นนี้ ทำให้ชาวจีนเป็นผู้ไม่มีจริยธรรม มีแต่ความละโมภ ไม่รักชาติ และลัทธิขงจื้อจะเสื่อมสูญ จีนจะกลายเป็นประเทศป่าเถื่อนในที่สุด ดังนั้น จีนควรปรับปรุงประเทศตามแบบจีน เช่น ใช้ "ของดี" ของจีนเอง การเลือกใช้บุคคลากรจีนย่อมดีกว่าการว่าจ้างชาวต่างประเทศ นอกจากนั้น การรับของใหม่เข้ามาใช้ก็ไม่เหมาะสมกับสภาพของจีน เช่น จีนมีประชากรมาก แต่ยุโรปมีประชกรน้อย การใช้เครื่องทุ่นแรงจึงเหมาะกับยุโรปแต่ไม่เหมาะกับจีน ถ้านำมาใช้ในจีนจะทำให้เกิดปัญหาการว่างงาน ความยากจนและมีโจรขโมยเพิ่มมากขึ้น ทำให้บ้านเมืองวุ่นวาย เกิดความไม่สงบในท้ายสุด เหตุผลประการอื่นๆ คือ การรับวัฒนธรรมตะวันตกจะทำให้สมดุลของจักรวาลเปลี่ยนแปลง จึงเกิดภัยพิบัติ เช่น ภัยทางธรรมชาติ การดำเนินการตามแบบตะวันตกต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก เช่น การต่อเรือ ผลิตอาวุธ ทำเหมืองแร่ ตั้งโรงงานต่างๆ สร้างทางรถไฟซึ่งต้องใช้เหล็ก แร่ธาตุ ถ่านหิน เป็นวัตถุดิบหรือเชื้อเพลิง ดังนั้นจีนจะสิ้นเปลืองทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด ยิ่งไปกว่านั้นถ้าจีนไม่ขำนาญการใช้สิ่งทันสมัยเหล่านี้ ขณะเกิดสงครามจะกลับเป็นประโยชน์ต่อชาวตะวันตก ในการบุกรุกจีน เช่น รถไฟจะบรรทุกกำลังพลสนับสนุนฝ่ายข้าศึกไปยังเมืองต่างๆ ได้รวดเร็ว สายโทรเลขจะช่วยให้ศัตรูทราบข่าวการศึก ด้วยเหตุทั้งหลายเหล่านี้วิทยาการตะวันตกไม่มีประโยชน์ต่อจีนเลย³³

³¹ Record of barbarian affairs for T'ung-chih period (1861-1874), chuan 47, p.24-25

³² Li Shih-yueh, *From closed-door to more open diplomacy*, (peking: Ren-min, 1988), pp. 350-382.

³³ Lu Shih-chiang, *Causes behind the Chinese gentry-officials' hostility towards Christianity, 1860-1874*, (Taipei : Academia Sinica, 1966), pp.130. Paul A Cohen, *China and christianity: the missionary movement and the growth of Chinese antiforeignism, 1860-1870*, (Cambridge : Harvard U. Press, 1963), chapter 1.

ความเป็นอริกับชาวตะวันตก มีสาเหตุหลักอีกประการ คือ ความหวาดกลัวลัทธิจักรวรรดินิยม ปัญญาชนจำนวนมากลงความเห็นว่า ประเทศตะวันตกบ่อนทำลายเงินที่ละน้อยก่อนจะยึดครองเป็นอาณานิคม โดยเริ่มจากการรุกรานทางเศรษฐกิจ และทำให้ระบียบสังคมจีนอ่อนแอ ประชาชนไม่เคารพกฎหมาย การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ทำให้ศีลธรรมเสื่อมโทรม การแก้ไขหรือทำสนธิสัญญาในแต่ละครั้ง จักรวรรดินิยมตะวันตกมักเพิ่มข้อเรียกร้องต่างๆ เพิ่มแรงกดดันบีบบังคับจีน เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ต่างๆ ให้มากที่สุด ตัวอย่างอาณานิคมอื่นๆก็ยังคงตกย้ำความหวาดกลัวในดินแดนส่วนในของจีน เช่น เสฉวน กวางสี กุ้ยโจวจะมีใบปลิวโจมตีชาวตะวันตก และเตือนว่าจีนจะกลายเป็นอาณานิคมแห่งต่อไปถัดจาก ตุรกี อินเดีย มะละกา

สาเหตุอื่นๆ ก็คือ การกระทำและทำที่ที่ไม่เหมาะสมของชาวตะวันตกซึ่งเพิ่มความไม่พอใจแก่ชาวจีน เช่น นักสอนศาสนาและชาวตะวันตกอื่นๆ มักโดยสวาทเกี่ยวซึ่งเป็นพาหนะของคนชั้นสูง ปลูกที่หักอกอาศัยและโบสถ์เป็นอาคารสูงใหญ่ทัดเทียมกับสิ่งก่อสร้างในวังหรือที่ประทับองค์จักรพรรดิ ชาวจีนจึงถือว่าเป็นการลบหลู่องค์จักรพรรดิ ยิ่งไปกว่านั้น กิจกรรมและอภิสิทธิ์ต่างๆที่ชาวตะวันตกได้รับล้วนเป็นผลจากการใช้กำลังทหารและเรือรบบีบบังคับจีน เมื่อชาวตะวันตกมักเข้าแทรกแซงกิจการในท้องถิ่นจึงเพิ่มความเคียดแค้นแก่ชาวจีน เนื่องจากปัญญาชนส่วนมากขาดความเข้าใจในศาสนาคริสต์ จึงมองว่าศาสนาคริสต์เป็นศาสนา นอกกฎหมายเช่นเดียวกับลัทธิลับอื่นๆ เช่น ลัทธิดอกบัวขาว ลัทธิแปดทิศ ซึ่งมักถูกฮือก่อกองการจลาจลล้มล้างรัฐบาล แม้รัฐบาลจีนจะอนุญาตให้ชาวจีนนับถือศาสนาคริสต์ได้ แต่ชนชั้นผู้ดี ปัญญาชนส่วนใหญ่ก็ติดตามสังเกตด้วยความหวาดระแวงอยู่ดี³⁴

นโยบายต่างประเทศที่เน้นการใช้กำลังทหาร นโยบายนี้มีสาเหตุจากความโกรธแค้นที่จีนพ่ายแพ้สงครามคราวต่างๆ นับแต่การทำสนธิสัญญาเทียนสิน จำนวนคดีต่อต้านนักสอนศาสนา (Anti-missionary incident) เพิ่มขึ้นอย่างมาก ผู้มีแนวคิดอนุรักษก็ชักจูงว่า ประชาชนเกลียดชังชาวตะวันตก ด้วยจำนวนพลเมืองที่มากกว่าและชำนาญภูมิประเทศ จีนจะต้องขับไล่ชาวต่างชาติได้สำเร็จ³⁵

ในช่วงทศวรรษที่ 1870 มีกลุ่มการเมืองหนึ่ง คือ กลุ่มชิงหลิว (Qingliu Group) กลุ่มนี้จะเรียกร้องให้ทำสงครามเพื่อแก้ไขปัญหาคความสัมพันธ์ต่างประเทศ สมาชิกในกลุ่มล้วนอยู่ในวัยฉกรรจ์มีตำแหน่งราชการไม่สูงนัก ชาติประสบการณ์ทางการเมือง มีแนวคิดแบบอนุรักษและต่อต้านชาวต่างประเทศโดยไม่มีเหตุผล ผู้ที่ถูกยกย่องให้เป็นผู้นำ คือ หลี่หงเจ่า (LiHongzao) ผู้ดำรงตำแหน่งในสำนักงานยุทธวิธีและเป็นพระอาจารย์องค์จักรพรรดิ เคยเสนอให้เปิดศึกษาด้านตะวันออกกับญี่ปุ่นพร้อมกันกับเปิดศึกษาด้านตะวันตกกับฝรั่งเศส จางจื่อตัง (Chang chi'h-Tung) ก็กล่าวว่า จีนควรทำสงครามแม้จะเป็นฝ่ายปราชัยก็ตาม เพราะหากไม่ทำสงครามก็

³⁴ Chang Hao, "The antiforeignist role of Wo- jen, 1804-1871", *Paper on China*, 14(1960), pp.1-29

³⁵ Hao-Yan-ping, "A study of the Ch'ing-liu-tang: the disinterested scholar-official group, 1875-1884", *Papers on China*, 16(1962) 40-65

จะไม่มีการฝึกฝนการรบป้องกัน และถ้าไม่แพ้ก็ไม่อาจฝึกฝนการทำสงคราม³⁶ นโยบายสงครามไม่ได้รับการสนับสนุนทุกครั้ง เพราะจากประสบการณ์จริงในการรบกับประเทศอื่นๆ จีนไม่เคยเป็นผู้ชนะอย่างเด็ดขาด และสมาชิกกลุ่มชิงหลิวก็เคยรบผิดพลาดในครั้งสงครามกับฝรั่งเศส

เหล่าขุนนาง ปัญญาชนล้วนยึดมั่นในลัทธิขงจื้อ และถือว่าลัทธิขงจื้อก็คือประเทศจีน ประเทศจีนก็คือลัทธิขงจื้อ นี่คือความคิดพื้นฐานของผู้ต่อต้านการปฏิรูปและต่อต้านชาวตะวันตก พวกเขามีทัศนคติความเห็นว่าทางวัฒนธรรม เช่น เมื่อกัวงเตาได้รับแต่งตั้งเป็นทูตประจำอังกฤษ เพื่อนฝูงต่างส่งจดหมายแนะนำให้กัวนำลัทธิขงจื้อไปเผยแพร่

ลัทธิขงจื้อเห็นว่าผู้ไม่มีวัฒนธรรมคือผู้ป่าเถื่อน อารยธรรมคืออาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ ฉะนั้น จีนคืออาณาจักรแห่งอารยธรรม การแบ่งแบบนี้ใช้หลักเกณฑ์ คือ วัฒนธรรม และจากประสบการณ์การติดต่อกับชาวเผ่าเร่ร่อนตอนเหนือนอกกำแพงจีน ทำให้จีนเชื่อว่าชาวตะวันตกมีวัฒนธรรมด้อยกว่า ล้าหลังไม่ต่างจากชาวป่าเถื่อนอื่นๆ ที่จีนรู้จัก เมื่อรัฐบาลวางแผนตั้งสำนักงานกิจการต่างประเทศก็มีผู้คัดค้านจำนวนมาก โดยถือว่า คนดีมีศีลธรรมไม่ควรทำงานด้านกิจการต่างประเทศ เพราะในระบบบรรณาการเดิมการต่างประเทศคือการค้า เมื่อโรงเรียนสอนภาษาของรัฐบาลจะเปิดสอนสาขาวิชาดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์โดยจะรับนักเรียนจากเหล่าปัญญาชนหรือขุนนางในอันหลิน (Han-lin Yuan) ก็ถูกต่อต้านโจมตีว่า ปัญญาชนลูกศิษย์ขงจื้อไม่ควรเรียนรู้วัฒนธรรมของชาวป่าเถื่อน เพราะจะถูกกลืนเป็นชาวป่าเถื่อนในที่สุด³⁷

นอกจากนั้น ชาวจีนมองว่า ชาวตะวันตกมีพฤติกรรมที่ไม่ถูกต้องตามหลักขงจื้อ เช่น ักดีต่อศาสนา และผู้นำศาสนามากกว่าผู้นำทางการเมืองของประเทศ อีกเรื่องหนึ่งคือ ชาวคริสต์ถือว่าพระเยซูเป็นพระบุตรที่สวรรค์ประทานสู่โลก จึงไม่ถือกำเนิดเช่นมนุษย์ทั่วไป ชาวจีนบางกลุ่มจึงมองว่า การนับถือพระเยซูที่ไม่มีบิดา มารดา คือ การปฏิเสธหลักความสัมพันธ์ตามแบบจีน อันเป็นความผิดที่ยิ่งใหญ่ ดังนั้น ชาวตะวันตกจึงขาดคุณสมบัติเป็น “มนุษย์” ตามแบบจีน ตัวอย่างที่ยกขึ้นอ้าง คือ ชาวตะวันตกทำลายหลุมฝังศพในการทำเหมืองแร่ วางทางรถไฟ วางสายโทรเลข จึงทำให้ชาวจีนเชื่อว่าชาวตะวันตกไม่ต่างไปจากที่คิดเลย³⁸

การต่อต้านชาวตะวันตกในช่วงนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลจากวัฒนธรรม หลักจริยธรรมและระบบความคิดผู้ยึดมั่นวัฒนธรรมจีนอย่างเหนียวแน่นก็ทำให้เกิดผลหลายประการ เช่น เป็นอุปสรรคขัดขวางการปฏิรูป หรือทำให้แผนปฏิรูปล่าช้า ชะงักหรือยกเลิกไป และหากเห็นด้วยกับการปฏิรูปก็จะใช้หลักความคิดขงจื้อเป็นสำคัญ เช่น จางจื๊อตั้ง

³⁶ Hsia Tong-yuan, *A history of self strengthening movement*, pp.154-160. Lu Shih-chiang, *Causes behind the Chinese gentry-officials*, pp.15, 21-23

³⁷ Paul A Cohen, *China and christianity*, pp.51

³⁸ Kuo Ting-yee. *A chronological biography*, vol.2, pp.507, 665-666, 865

ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษ 19 ขุนนางในราชสำนักหรือข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลต่าง ๆ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ส่วนมากไม่กระตือรือร้น ไม่สนใจและบ้างก็ต่อต้านชาวตะวันตก ไม่อ่านหนังสือที่แนะนำความรู้สมัยใหม่ และไม่นำหนังสือประเภทนี้เข้าถวายองค์พระจักรพรรดิ ขุนนางชั้นผู้น้อยที่มีตำแหน่งเป็นเจ้าของพนักงานร้องเรียน (Censor) ก็มักยื่นฎีกาโจมตีขุนนางนักปฏิรูปเสมอ เช่น หลี่หงจาง เจิงกว๋อพาน เจ้าชายกง หรือ เหล่าผู้เชี่ยวชาญ ที่ปรึกษาและพ่อค้าใหญ่ ผู้ต่อต้านจะเรียกขานบุคคลเหล่านี้ว่า โจรขายชาติ คนชั้นต่ำ การร้องเรียนหรือโจมตีดังกล่าว บางครั้งก็บีบบังคับให้ขุนนางผู้มีแนวคิดปฏิรูปลาออกจากราชการ หรือถูกปลดจากตำแหน่งการต่อต้านของเหล่าขุนนางอนุรักษ์นิยมในราชสำนักเป็นอุปสรรคสำคัญของการปฏิรูปด้วย เช่น เมื่อมีการเสนอให้สร้างทางรถไฟ ก็ถูกปฏิเสธให้ตกไป โครงการอื่น ๆ ก็ถูกโจมตีต่อต้านอย่างหนักเช่นกัน³⁹

3.3 การยอมรับตะวันตกและสำนึกในความเป็นชาติในหมู่ปัญญาชน

ในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษ 19 อิทธิพลของความเชื่อเรื่องจีนเป็นศูนย์กลางของโลกในหมู่ปัญญาชนเริ่มเสื่อมถอยลงเป็นลำดับ หลายสิบปีก่อน จีนยังเรียกขานชาวตะวันตกหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องโดยใช้คำที่มีความหมายเกี่ยวเนื่องกับลัทธิ เมื่อติดตอสัมพันธ์กับชาวตะวันตกมากขึ้น ชาวจีนก็หลีกเลี่ยงการใช้คำแสดงนัยเหยียดหยาม เว่ยหยวนกล่าวว่า ชาวตะวันตกมีมารยาท ชี้อตรง มีภูมิปัญญา ไม่สมควรจะเรียกว่าชาวป่าเถื่อน ปัญญาชนที่มีความคิดก้าวหน้าก็เลือกใช้คำอื่น ๆ เช่น “ผู้มาจากแดนไกลโพ้น” “ผู้มาจากทะเลตะวันตก” “ผู้มาจากท้องทะเล” มีผู้นำประวัติศาสตร์สมัยราชวงศ์โจวมาเปรียบเทียบ ชี้ให้เห็นว่า ในสมัยโบราณ จีนถูกแวดล้อมด้วยดินแดนต่าง ๆ มากมาย จีนไม่ใช่ “อาณาจักรกลาง” ระบบนานาประเทศในสมัยราชวงศ์โจวก็ไม่ต่างกับโลกในคริสต์ศตวรรษ 19 การเปรียบเทียบเช่นนี้ช่วยให้ความเชื่อเดิมเสื่อมถอย และชาวจีนเริ่มรับความคิดใหม่ ๆ นำประเทศจีนเข้าสู่ระเบียบโลกใหม่ เป็นสมาชิกประเทศหนึ่งของโลก นอกจากนั้นผู้มีความคิดก้าวหน้าได้ชี้ว่า การเรียนรู้จากประเทศที่เจริญกว่าหรือเรียนรู้จากประเทศอื่น ๆ เป็นสิ่งที่ไม่ควรรู้สึกอับอาย เพราะนี่คือกลไกสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ ในอดีตจีนเกรียงไกรเจริญรุ่งเรืองแต่ในขณะนี้จีนอ่อนแอแล้ว ในมุมมองกลับกันประเทศตะวันตกเคยด้อยกว่า ต่อมาก็เริ่มพัฒนาเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ๆ ดังนั้น จีนจึงมิใช่แหล่งอารยธรรมแห่งเดียวในโลก⁴⁰

นับแต่ ค.ศ. 1860 เป็นต้นมา ปัญญาชนผู้มีความคิดก้าวหน้าและผู้อาศัยอยู่ตามเมืองท่าเริ่มเกิดความสำนึกในความเป็นชาติ ข้าราชการขุนนางก็เริ่มสำนึกในอำนาจอธิปไตย พิจารณาถึงความเป็นไปได้ที่จะใช้หลักดุลอำนาจและกฎหมายสากล เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของประเทศ ที่เมืองท่าพ่อค้าก็เสนอให้ใช้การค้าเป็นอาวุธ (Trade as a weapon) และนี่คือพื้นฐานของความคิดเรื่องเศรษฐกิจชาตินิยม

³⁹ Ko Shih-chun, *Collection of Ch'ing dynasty writing*, chuan 101, p.9. Wang T'ao, *Additional essays*, chuan 4, p.21

⁴⁰ Lu Shih-chiang, *Ting Jih-ch'ang*, p.351

ในอดีตรัฐบาลจีนไม่สนใจการพาณิชย์ แต่ในขณะนี้ การค้าพาณิชย์ที่เมืองท่าต่าง ๆ เจริญขึ้นมาก การค้าระหว่างประเทศเริ่มมีความสำคัญต่อประเทศและประชาชนจีน ปัญหาด้านการค้าต่างประเทศจึงเป็นเรื่องที่เหล่าขุนนางชั้นผู้ใหญ่ไม่อาจมองข้ามได้อีก ใน ค.ศ. 1862 หลี่หงจาง ดิงรื่อซาง พบว่าการค้าส่วนใหญ่ของเซียงไฮ้อยู่ภายใต้การควบคุมของพ่อค้าตะวันตก พวกเขาจึงคิดหาวิธีแก้ไข โดยเสนอว่ารัฐบาลควรหาทางฟื้นฟู (1) อำนาจการควบคุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ชาวตะวันตกควบคุมอยู่ (2) อำนาจเด็ดขาดในการคลังและการรักษาสิทธิสัมปทาน เช่น หลี่หงจางต้องการรักษาสิทธิสัมปทานในการเดินเรือในแม่น้ำแยงซีเกียง จึงตั้งบริษัทเดินเรือกลไฟขึ้นที่เซียงไฮ้ และเปิดโรงงานทอผ้าด้วยเครื่องจักรกล เพื่อปกป้องตลาดภายใน ดิงรื่อซางปฏิเสธคำร้องขอดำเนินกิจการโทรเลขของรัสเซีย อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา โดยมีเหตุผลว่ากิจการเช่นนี้ควรดำเนินการโดยรัฐบาลจีนเท่านั้น⁴¹ นอกจากนั้นปัญญาชนผู้มีความคิดก้าวหน้ายังเรียกร้องให้รัฐบาลเท่านั้นเป็นผู้ดำเนินการผลิตเหรียญกษาปณ์ ทำเหมืองแร่ เพราะประเทศที่มีอำนาจธิปไตยจะผลิตเหรียญเงินตราขึ้นใช้เอง และชาวต่างประเทศไม่มีสิทธิใช้เหรียญเงินตราอื่น ๆ หรือผลิตเหรียญเงินตราขึ้นใช้ในดินแดนจีน ด้านศุลกากร จีนได้ว่าจ้างชาวต่างประเทศจำนวนมาก และผู้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานศุลกากรจีน (China Maritime Custom) ก็คือ โรเบิร์ต ฮาร์ท (Robert Hart) ข้าราชการชาวอังกฤษ นักการทูตจีน และพ่อค้าจำนวนหนึ่งต่างเรียกร้องให้รัฐบาลรับแก้ไข โดยเริ่มฝึกหัดเจ้าหน้าที่จีนเพื่อรับช่วงหน้าที่ต่อจากเจ้าหน้าที่ชาวตะวันตกในอนาคต⁴²

การต่อสู้กับประเทศตะวันตกโดยการค้า กลายเป็นข้อเสนอที่ได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง คำว่า "ใช้การค้าเป็นอาวุธ" เริ่มปรากฏขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1870 โดยพ่อค้าเมืองเซียงไฮ้ต่างเรียกร้องเจ้าหน้าที่รัฐให้ความสนับสนุน เพื่อพ่อค้าชาวจีนจะสามารถแข่งขันกับพ่อค้าชาวตะวันตกได้ หลี่หงจางและดิง รื่อซางเห็นด้วยกับวิธีนี้ เชื่อว่า หากพ่อค้าชาวตะวันตกไม่อาจแสวงหากำไรและรายได้จากจีนในท้ายสุดก็จะถอนตัวออกจากประเทศจีน⁴³

เจิ้งกวนยิ้ง (Cheng Kuan-ying) สนับสนุนแนวคิด "ใช้การค้าเป็นอาวุธ" ในหนังสือเรื่อง *คำเตือนในยุครุ่งโรจน์* (Warnings to prosperous age) เจิ้งกล่าวว่า การพัฒนาด้านการพาณิชย์และอุตสาหกรรมมีบทบาทสำคัญในการปรับปรุงประเทศให้เข้มแข็ง ประเทศตะวันตกยิ่งใหญ่เกรียงไกรได้เพราะความมั่งคั่ง โดยความมั่งคั่งก็เป็นผลจากความสำเร็จด้านการค้าและอุตสาหกรรม ดังนั้นหากจีนเรียนรู้วิทยาการตะวันตก และนำหลักการ "ใช้การค้าเป็นอาวุธ" มาใช้ให้เป็นประโยชน์ ต้องเป็นผลดีกว่าเงินมากกว่าการมุ่งพัฒนาทางทหาร เจิ้งอธิบายต่อว่า การรุกรานทางเศรษฐกิจมีท่าทีเป็นมิตรและรุกรานอย่างช้า ๆ ทำให้ประเทศที่ตกเป็นเป้าหมายวางใจ จนกระทั่งตกเป็นอาณานิคมในท้ายสุด โดยทั่วไป ประเทศต่าง ๆ มักมีปฏิกิริยาตอบโต้การรุกรานทางทหารในทันที แต่เมินเฉยต่อการคุกคามทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นภัยร้ายแรง และมีผลยาวนานกว่าการสูญเสียดินแดน เจิ้งได้เสนอแนวทางป้องกันไว้ด้วย เช่น รัฐบาลควรปฏิรูประบบราชการและระบบภาษี ให้การ

⁴¹ Lu Shih-chiang, *Ting Jih-ch'ang*, pp.252-253

⁴² Ch'eng Kuan-ying, *Warnings to prosperous age*, (Taipei: Ta-tung, 1968), chuan 3, p.4

⁴³ Li Shih-yueh, *From closed-door to more open*, pp.134-137

สนับสนุนด้านการค้าการเกษตรและอุตสาหกรรมสมัยใหม่ จีนควรเปิดสงครามการค้า โดยเพิ่มการส่งออก และลดการนำเข้า การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยควรเริ่มต้นที่การวางโครงสร้างพื้นฐานทางการค้า และยกฐานะทางสังคมของพ่อค้าให้สูงขึ้น ให้เหมาะสมกับสภาพที่เป็นจริงในสังคม

เจิ้งสุปว่า หากพ่อค้าจีนแข่งขันกับพ่อค้าชาวตะวันตกได้สำเร็จ พ่อค้าชาวตะวันตกจะขาดทุนและถอนตัวจากจีนกลับประเทศไปเอง ตัวอย่างที่มีให้เห็น คือ ญี่ปุ่น ช่วงแรกญี่ปุ่นก็เช่นเดียวกับจีน ถูกชาวตะวันตกเอาวัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ รัฐบาลญี่ปุ่นส่งเสริมการค้าและอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ แข่งขันกับพ่อค้าตะวันตกอย่างจริงจัง ในที่สุดญี่ปุ่นก็ประสบความสำเร็จ เจิ้งกวนอิ่งคือผู้เสนอแนวคิดเศรษฐกิจชาตินิยมเป็นคนแรกๆ และทำให้แนวคิดนี้สมบูรณ์เป็นระบบ ที่สำคัญคือ เขาได้อธิบายประวัติศาสตร์โลกและสังคมตะวันตกโดยใช้มุมมองทางเศรษฐกิจ⁴⁴

ความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตย ชุนนางจีนผู้มีหน้าที่รับผิดชอบด้านการต่างประเทศได้ตระหนักถึงการให้หลักคูลอำนาจเพื่อปกป้องอำนาจอธิปไตย ภายหลัง ค.ศ. 1860 จีนและประเทศตะวันตกมีการเจรจาทั้งด้านการค้าและด้านการเมืองบ่อยครั้งมากขึ้น จึงเริ่มรับความคิดตะวันตกเรื่องอำนาจอธิปไตยและสิทธิเท่าเทียมในอำนาจอธิปไตยของประเทศ ปัญญาชนผู้มีความคิดก้าวหน้าพบว่าจีนตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบในทุกครั้งที่มีการทำสนธิสัญญาที่สำคัญคือ อำนาจอธิปไตยของจีนจะถูกวิตรอน ขณะที่ชาวต่างชาติอ้างสิทธิประโยชน์ที่สนธิสัญญากำหนดไว้ แต่จีนกลับถูกผูกมัดและเสียเปรียบ พวกเขาจึงพยายามคิดหาทางแก้ไขเพื่อให้จีนมีฐานะทัดเทียมประเทศอื่นๆ ในโลก

ปัญหาแรกที่จีนต้องการแก้ไขคือ สิทธิสภาพนอกอาณาเขต ในค.ศ. 1868 เหวินเสียงเสนอต่อทูตอังกฤษว่า หากประเทศตะวันตกยินยอมละทิ้งสิทธิสภาพนอกอาณาเขต จีนจะให้สิทธิพิเศษแก่ชาวตะวันตกโดยชาวตะวันตกสามารถตั้งถิ่นฐานได้ทุกหนแห่งในจีน ถ้าประเทศตะวันตกปฏิเสธ จีนจะพยายามจำกัดให้ชาวตะวันตกเคลื่อนไหวอยู่เฉพาะบริเวณเมืองท่าริมชายฝั่ง กัวงทง เจิ้งจี้เจ้อก็เรียกร้องให้จีนยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตโดยเร็ว ในการพยายามแก้ไขปัญหานี้จึงมีการศึกษากฎหมายจีนอย่างละเอียด ผู้ที่ศึกษาเห็นพ้องต้องกันว่า กฎหมายจีนที่สืบทอดกันมานาน มีความไม่ยุติธรรม และบทลงโทษรุนแรงเกินไป แม้แต่คนจีนก็ไม่ต้องการรับโทษ ชาวต่างประเทศย่อมไม่ต้องการอยู่ใต้บังคับของกฎหมายจีน จีนจึงควรปฏิรูปกฎหมายให้ทันสมัย แล้วจึงคาดหวังว่าจะได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันจากประเทศตะวันตก

ปัญหาต่อมาคือ การกำหนดพิภคตภาษีสกุลการ เจิ้งกวนอิ่ง เจิ้งจี้เจ้อเรียกร้องให้อังกฤษยุติการแทรกแซงสกุลการจีน จีนควรมีสสิทธิกำหนดพิภคตภาษีสกุลการ และในด้านสิทธิพิเศษ เห็นได้ชัดว่าอำนาจของจีนถูกวิตรอนไปมากในการอนุเคราะห์สิทธิพิเศษแก่ประเทศตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษ ใน ค.ศ. 1879 เจิ้งจี้เจ้อและเสวี่ยฝูเจิ้งเรียกร้องให้ยกเลิกสิทธิพิเศษนี้เสีย เพราะเป็นโทษแก่จีนและไม่ถูกต้องตามหลักกฎหมายสากล

⁴⁴ Hao-Yan-ping, "Cheng Kuan-ying : the comprador as reformer", *Journal of Asian studies*, 29.1 (Nov. 1969) pp.15-22

หลังกรณีพิพาทกับอังกฤษ จีนเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของกฎหมายสากล หนังสือเล่มแรกที่แนะนำกฎหมายสากลมีขึ้นก่อนเกิดสงครามฝิ่น โดยหลินเจ้อสวี่สั่งให้แปลและรวบรวมขึ้น ต่อมา สำนักงานกิจการต่างประเทศสั่งให้โรงเรียนสอนภาษาต่างประเทศแปลและเรียบเรียงหนังสือกฎหมายสากลที่สำคัญ เช่น บทแนะนำกฎหมายสากล คู่มือกฎหมายสงคราม หนังสือรวบรวมข้อกฎหมายสากล ชุนนางผู้ใหญ่ที่มีความคิดก้าวหน้าก็ใช้ความรู้ใหม่ในการติดต่อกับประเทศตะวันตก เช่น หลี่หงจาง กั๋วชงเทา และ เจิ้งจีเจ้อ นักกฎหมายสมัยใหม่ที่สำคัญของจีน คือ หม่าเจี้ยนจงผู้จบการศึกษาจากฝรั่งเศส เหอฉีและหูหลี่หยวนผู้เชี่ยวชาญกฎหมายจากอังกฤษ

ทางเลือกหนึ่งที่จีนจะปกป้องอำนาจอธิปไตยได้ก็คือ การใช้หลักดุลอำนาจ (Balance of power) อย่างเหมาะสม ประเทศที่เล็กและอ่อนแอแวดล้อมด้วยประเทศที่เข้มแข็งยิ่งกว่า จะอยู่รอดได้ก็เพราะดำเนินความสัมพันธ์ต่างประเทศได้อย่างเหมาะสม ผู้เสนอแนวคิดนี้ยกตัวอย่างประวัติศาสตร์จีนสมัยชุนชิว (Spring and Autumn Period 722-481 B.C.) และประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของยุโรป ในช่วงทศวรรษที่ 1880 หลี่หงจางกล่าวว่า แม้ว่าการขยายอำนาจของญี่ปุ่นในจีนเป็นเรื่องที่ไม่ดีนัก แต่อาจเป็นอำนาจใหม่ที่ จะถ่วงดุลกับประเทศตะวันตก หลี่พยายามยับยั้งการรุกรานดินแดนของมหาอำนาจเหล่านี้ โดยการสร้างสมดุลอย่างเปราะบางขึ้น ในการแก้ปัญหาเกาหลี หลี่หงจางต้องการเปิดประเทศเกาหลีให้ทำการค้าและมีสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศตะวันตกโดยเขาเชื่อว่าด้วยวิธีนี้จะเกิดดุลอำนาจและช่วยรักษาอธิปไตยเกาหลีไว้ได้ เขายกตัวอย่างประเทศเดนมาร์ก เบลเยียมและสวิสเซอร์แลนด์ที่รักษาเอกราช และได้รับการรับรองจากประเทศมหาอำนาจอื่นๆ⁴⁵ กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเห็นว่า การใช้หลักการดุลอำนาจ นอกจากจะ ช่วยปกป้องเอกราช ยังช่วยรักษาความสงบสุขระหว่างประเทศต่างๆ อีกด้วย ปลายคริสต์ศตวรรษ 19 ในราชสำนักมีการเสนอให้จีนเป็นพันธมิตรกับประเทศตะวันตก เช่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา และรัสเซีย สิ่งเหล่านี้คือการนำหลักดุลอำนาจมาใช้จริง

โดยสรุปในคริสต์ศตวรรษ 19 ชาวตะวันตกเดินทางมายังจีนเพื่อทำการค้าหรือประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น แฝดแพร่ศาสนา เป็นนักการทูต ทหาร หมอ ครู นักเขียน เป็นต้น ชาวตะวันตกเดินทางไปยังที่ต่างๆ ทั้งหัวเมืองใหญ่และดินแดนตอนในที่ห่างไกล เช่น ยูนนาน เสฉวน และทิเบต ชาวตะวันตกได้ติดต่อกับสัมพันธ์กับชนชั้นผู้นำในและนอกราชสำนักของจีน รวมทั้งปัญญาชน พ่อค้า การเข้ามาของชาวตะวันตกมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชาวจีนตลอดช่วง ค.ศ. 1840-1895 โดยเฉพาะในด้านนโยบายต่างประเทศ และความคิดในหมู่ชนนาง ชนชั้นผู้ดีและปัญญาชนจีน ประเทศตะวันตกได้ทวีความสำคัญขึ้นมากตามความสัมพันธ์ที่มีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตัวอย่างเช่น แต่เดิมเหล่าผู้นำจีนมองว่าปัญหา “ชาวตะวันตก” เป็นเพียงผงผุ่นที่แทบจะล้มล้างไม่ได้ แต่ในบัดนี้ ปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับตะวันตกเป็นจุดรวมความสนใจ และเป็นที่ยังวลของคนทั้งประเทศ

⁴⁵ Li Kuo-chih, *Chang Chih-tong's foreign policy proposals*, (Taipei : Academia Sinica, 1970), pp. 130-135. Yuan Shu-ye, *Li Hong-chang's biography*, (Peking: Ch'ung-hua, 1994), pp.236-244

ราชวงศ์ชิงดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบ “ปิดเมืองท่า” มาจนกระทั่งถึง ค.ศ. 1840 ความขัดแย้งระหว่างจีนกับอังกฤษนำไปสู่การทำสงคราม จีนเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ และนั่นคือจีนเริ่มก้าวเข้าสู่โลกสมัยใหม่ และความพ่ายแพ้ครั้งที่สองใน ค.ศ. 1860 ทำให้เหล่าผู้นำจีนต้องคิดทบทวนอีกครั้ง จีนประกาศใช้นโยบายต่างประเทศโดยยึดหลัก “ความซื่อตรง” ตามหลักขงจื้อเพื่อรักษาความสงบสุขระหว่างจีนกับต่างประเทศ การรณรงค์ ปรับปรุงกองทัพของเหล่าผู้นำในท้องถิ่น การเรียกร้องให้รัฐบาล “ใช้การค้าเป็นอาวุธ” ของเหล่าพ่อค้าตามเมืองท่า และการพยายามรักษาอำนาจอธิปไตยไว้ด้วยหลักลัทธิอำนาจ ล้วนแสดงให้เห็นถึงความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปของเหล่าผู้นำจีน จากนโยบายต่างประเทศที่ยึดหลักอุดมคติตามแบบขงจื้อได้เปลี่ยนไปตามสถานการณ์ เป็นนโยบายต่างประเทศที่นำมาใช้ได้จริง พลิกแพลงไปตามเหตุการณ์

ความคิดเรื่องโลกภายนอกของชาวจีนก็เปลี่ยนไปด้วย ภายหลังจาก ค.ศ. 1840 ปัญญาชนขุนนางจีนที่มีความคิดก้าวหน้าเร่งศึกษาภูมิศาสตร์โลกเพื่อนำความรู้ใหม่เผยแพร่แก่ประชาชนบ้างก็มุ่งความสนใจไปที่อาวุธยุทโธปกรณ์ของตะวันตก อันเป็นที่มาของ “การทำตัวเองให้เข้มแข็ง” ในช่วงทศวรรษที่ 1870 ขณะเดียวกันการค้าพาณิชย์ที่เจริญรุ่งเรืองตามเมืองท่า เหล่าพ่อค้า นักธุรกิจเรียกร้องให้รัฐบาลให้ความสำคัญกับการค้าอุตสาหกรรม ลึกกว่าปีต่อมาผู้เชี่ยวชาญกิจการต่างประเทศเริ่มยอมรับว่า ระบบการปกครองและระบบการศึกษาของตะวันตกเป็นสิ่งที่ดีน่าเรียนรู้ จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการลอกเลียนแบบสิ่งที่มีประโยชน์มาใช้ได้พัฒนาเป็นการเรียนรู้และพยายามปรับตัวของจีนให้เข้ากับวิทยาการใหม่จากตะวันตก กลุ่มนักปฏิรูปได้ก้าวไปไกลเกินกว่าจุดมุ่งหมายครั้งเริ่มต้น

ท่าทีที่เปลี่ยนแปลงอีกประการคือ คำเรียกขานกิจการที่เกี่ยวข้องกับชาวตะวันตก โดยจากเดิมที่แฝงความดูแคลน เช่น คำ “กิจการอนารยชน” ได้เปลี่ยนเป็น “กิจการของผู้มาจากโพ้นทะเล” และ “ความรู้ตะวันตก” ท้ายสุดก็เรียกด้วยความชื่นชมยอมรับว่า “ความรู้ใหม่” ท่าทีได้เปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลาการเรียนรู้ทำความเข้าใจประเทศตะวันตก

ขณะที่นักปฏิรูปดำเนินการปรับปรุงประเทศตามรูปแบบตะวันตก ก็ต้องเผชิญกับการขัดขวางของฝ่ายอนุรักษนิยมที่มีจำนวนมากกว่าและมีอิทธิพลเข้มแข็งกว่าด้วย “สิ่งใหม่” จะถูกต่อต้านมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปรับตัวเข้ากับความเป็นจีนได้มากน้อยเพียงใดด้วย การรับวิทยาการทางการทหารจึงเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ แต่การสร้างทางรถไฟสายโทรเลขถูกต่อต้าน เพราะขัดแย้งกับความเชื่อของจีน ดังนั้นศาสนาคริสต์จึงเป็นเป้าหมายหลักของการโจมตีอีกด้วย ไม่แต่เพียงกลุ่มอนุรักษนิยมที่ต่อต้านศาสนาคริสต์ซึ่งทำลายลัทธิขงจื้อ ฝ่ายปฏิรูปก็ไม่เห็นด้วยกับคริสต์ศาสนาเช่นกัน จึงเป็นการยากมากที่จะขีดเส้นแบ่งทั้งสองกลุ่มจากกัน เพราะทั้งสองกลุ่มล้วนยึดมั่นในความคิดแบบจีนอย่างเหนียวแน่น ฝ่ายปฏิรูปมองว่าวิทยาการตะวันตกเป็นสิ่งทันสมัย การเรียนรู้จึงเป็นวิถีทางเดียวที่จะช่วยให้จีนอยู่รอดได้ แต่ฝ่ายอนุรักษนิยมมองว่าสิ่งเหล่านี้เป็นของตะวันตก เป็นวัฒนธรรมชาวป่าเถื่อน และจะเข้ามาทดแทนภูมิปัญญาแบบขงจื้อ จีนก็จะล่มสลายในท้ายสุด สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งภายในจิตใจของกลุ่มปัญญาชนจีน

ชาวจีนยังคงยึดมั่นกับความคิดเดิม ในด้านหนึ่งฝ่ายนักปฏิรูปต้องการหาทางรอดให้แก่จีน ยอมรับความเปลี่ยนแปลงได้ แต่กับประเด็นที่ว่าช่วยเหลือประเทศของตนด้วยวิธีใด อย่างไร และต้องดำเนินไป

ถึงระดับใด โดยที่จีนไม่สูญเสียความเป็นจีนไป คำถามเหล่านี้ทำให้พวกเขาแสวงหาคำตอบจากความรู้เดิมที่มีโดยนำมาปรับใช้ให้เข้ากับจุดประสงค์ ปัญญาชนชาวจีนพยายามที่จะให้คำอธิบายระหว่าง “ความรู้จีน” กับ “ความรู้ใหม่” คือ วิทยาการตะวันตกเป็นความรู้ที่นำมาประยุกต์ใช้จริง (Westerning for practical application) และ ความรู้จีนเป็นความรู้ที่แท้จริง (Chinese learning for the fundamental principles) จึงเห็นได้ว่าพวกเขา ไม่ต้องการสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตามชาวจีนได้เปลี่ยนแปลงความคิดเดิมๆ ไปบ้าง แต่ไม่ใช่การยอมรับโดยปราศจากเงื่อนไข ชาวจีนยังพยายามนำความคิดดั้งเดิมมาปรับใช้ให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลง จากการปฏิเสธอย่างสิ้นเชิงเป็นการยอมรับไว้ภายในกรอบความคิดเดิมของขงจื้อ และกล่าวว่ามีไม่ใช่ของ “ตะวันตก” หากแต่เป็นของดั้งเดิมของจีน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย